

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА МОРСЬКА АКАДЕМІЯ»
МІЖНАРОДНА АКАДЕМІЯ
ПСИХОСІНЕРГЕТИКИ ТА АЛЬФОЛОГІЇ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СТВОРЮВАЛЬНА СИЛА ЗНАННЯ

МОНОГРАФІЯ

Книга перша

Одеса
Фенікс
2020

Авторський колектив:

**І. А. Доннікова, Н. В. Кривцова, О. М. Шевчук,
Г. І. Касперович, О. С. Павлова, Є. М. Іванова, В. П. Натаров,
А. В. Ковбан, П. А. Майборода**

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Одеська морська академія»
(протокол № 9 від 25 червня 2020 р.)

Рецензенти:

Л. С. Горбунова – доктор філософських наук, головний науковий співробітник відділу інтернаціоналізації вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України;

О. П. Пунченко – доктор філософських наук, професор, професор кафедри стандартизації, оцінки відповідальності та освітніх вимірювань Одеської державної академії технічного регулювання та якості;

О. С. Цокур – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри педагогіки факультету романо-германської філології ОНУ імені І. І. Мечникова.

Створювальна сила знання : монографія. Книга перша / авт. кол. ; відп. ред.: І. А. Доннікова, Н. В. Кривцова. – Одеса : Фенікс, 2020. – 250 с.

ISBN 978-966-928-534-8

Колективна монографія є першою спробою осмислення створювального потенціалу освіти через концепти «створювальні сили» і «створювальне знання». Аналізу проблем сучасної освіти, об'єднаних глобальним проєктом «нове Просвітництво», передують онтологічні та теоретико-методологічні роздуми щодо створювальності знання та створювальних сил освіченої людини. Антропологічний вимір освіти розкривається у специфіці становлення складного мислення, в аналізі філософсько-культурологічних і філософсько-психологічних засад навчальної діяльності, в методологічно-методичних положеннях психологічної філософії. Зasadничою думкою дослідження є те, що освіта стає людиностворювальною та людяною, якщо її зміст, методологічний та методичний інструментарій сприяють єдності теорії і практики, знання і життя, людини і світу. Провідна роль у досягненні цієї єдності належить філософському знанню як «створювальному людинознавству». Активізація створювальних сил знання визначає зміст гуманітарних освітніх практик, особливості самоосвіти, забезпечує якість освітнього результату та ефективність інноваційних освітніх технологій. Для філософів, психологів, магістрів та аспірантів, освітян.

УДК 101:378.1:37.01

ISBN 978-966-928-534-8

© Авт. кол., 2020

Зміст

ПЕРЕДНЕ СЛОВО	5
----------------------------	----------

Розділ 1. ОСВІТА, ЗНАННЯ, ОСВІЧЕНІСТЬ: ЛЮДИНОСТВОРЮВАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

I. А. Доннікова, Н. В. Кривцова (Україна) КУЛЬТУРА, ЗНАННЯ, ОСВІЧЕНА ЛЮДИНА: ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ.....	11
О. М. Шевчук (Україна) ФІЛОСОФІЯ ЯК СТВОРЮВАЛЬНЕ ЛЮДИНОЗНАВСТВО.....	50

Розділ 2. СТВОРЮВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Г. И. Касперович (Республика Беларусь) МЕТАТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	84
О. С. Павлова (Україна) ЯКІСТЬ ОСВІТНЬОГО РЕЗУЛЬТАТУ ТА ПРОБЛЕМА ЙОГО ДІАГНОСТИКИ	101
Є. М. Іванова (Україна) СИСТЕМНІ АСПЕКТИ ПРОГРЕСИВНОЇ ПЕДАГОГІКИ.....	127

РОЗДІЛ 3. ЛЮДИНОВИМІРНІ ОСВІТНІ ПРАКТИКИ

В. П. Натаров (Україна) Самоосвіта у закладах вищої освіти: психолого-педагогічний асpekt.....	144
А. В. Ковбан (Україна) ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК СПОСІБ ЗАЛУЧЕННЯ ДО «АКТИВНОГО НАВЧАННЯ»	165
П. А. Майборода (Україна) СТУДЕНТСЬКИЙ ДИСКУСІЙНИЙ ГУРТОК ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS	179

Розділ 4. ІННОВАЦІЙНІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Н. В. Кривцова (Україна)

ПСИХОЛОГІЧНА ФІЛОСОФІЯ: SMART-МОДЕЛЬ «МАПА»
І МЕТОДИ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ
ЯК МЕТОДОЛОГО-МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ 194

І. А. Доннікова (Україна)

ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИК «SMART- МОДЕЛІ
«МАПА» У ВИКЛАДАННІ ФІЛОСОФІЇ221

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО.....239

ДОДАТКИ242

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

Сучасному вченому, який живе в мінливому й динамічному світі, що продовжує постійно нарощувати складність і різноманітність, іноді дуже важко визначитись з вибором дійсно актуальної наукової теми (навіть якщо йому пощастило знайти свій шлях у науці, як кажуть, «на все життя»). Інноваційне суспільство постійно відтворює дослідницькі «перехрестя», змушуючи замислюватися над тим, куди рухатися далі, яким науковим шляхам віддати перевагу, бо для справжнього дослідника не існує питання «Рухатися чи не рухатися?».

Саме на такому перехресті опинилися автори монографії, коли постали перед вибором нового наукового проєкту. Увагу привернула ювілейна доповідь Римського клубу, опублікована в грудні 2017 року, – «Come On! Capitalism, Short-termism, Population and Destruction of the Planet». Її основна ідея – реформа мислення й освіти під назвою «нове Просвітництво», стала відправним пунктом для майбутнього наукового проєкту, визначила його міждисциплінарне проблемне поле.

Доповідь Римського клубу надала «другого дихання» проблемам освіти, які останніми десятиліттями жваво обговорюються і в Україні, потребуючи не лише засвоєння європейського досвіду, але й генерації власного розвитку національних освітніх традицій, пов'язаних з духовними джерелами української культури. Поєднання загальнолюдського і національного, колективного і особистісного, теоретичного і практичного само по собі є проблемою і, на наш погляд, визначає сутність реформування освіти в єдиному мультикультурному світі.

На тлі численних освітніх інноваційних проєктів і публікацій з проблем реформування освіти важко запропонувати щось дійсно нове і, головне, таке, що дає реальний результат. Але ми наважилися.

Спочатку з'явився міждисциплінарний, філософсько-психологічний проєкт «Створювальне знання: гуманізм, інновація, самоосвіта», який об'єднав Національний університет «Одеська морська академія», Міжнародну академію психосінергетики та альфології та Одеській національний медичний університет. Ідеї майбутньої монографії (власне як і її авторській колектив) народжувалися в обговореннях і дискусіях – «круглих столах», перший з яких відбувся у листопаді 2018 року.

Після двох років роботи над проєктом стало зрозумілим, що авторам є чим поділитися з науковою спільнотою.

Звісно, у виборі теми дослідження неабияке значення мали й особистісні наукові уподобання авторів. Усі вони – дослідники-викладачі, які розуміють цінність знання, для яких воно пов'язано з самореалізацією у професії та житті. Тому важливим став вибір наукової теми, яка розкриває соціокультурну й особистісну значущість знання й освіти, їх здатність об'єднувати науку і життя в єдиний людиностворювальний простір. На нашу думку, проєкт «нове Просвітництво» містить саме цю ідею як одну з ключових, яку ми намагалися висвітлити в дослідженні. Водночас забігаючи наперед зазначимо, що ідея особистісного знання й освіти значною мірою визначила зміст текстів, представлених у монографії, – автори не втрималися від розкриття власного професійного і життєвого досвіду в осмисленні освітніх проблем. Як особистий досвід, він виявився дуже цікавим – таким, що представляє як інноваційні, так і традиційні підходи до освіти, оскільки автори представляють не тільки різні галузі гуманітарного знання, але й належать до різних поколінь викладачів і науковців. Але в цьому ми вбачаємо особливу цінність дослідження.

Ідея створювальності знання корелює з пріоритетами глобальної освіти ХХІ століття, зокрема з концептуальною моделлю чотирьох-вимірної освіти, запропонованою ЮНЕСКО. Йдеться про когнітивний (учитися знати), інструментальний (учитися діяти), індивідуальний (учитися бути) та соціальний (учитися жити разом) виміри освіти, які своєю чергою визначають основні психосоціальні компетентності (або життєві навички). Останні є універсальними або «метанавичками», котрі не обмежуються професійною спеціалізацією і в житті потрібні кожній людині¹.

Розкриття ідеї «створювальності» як такої неможливе без філософсько-антропологічного і психологічного контекстів, які, доповнюючи один одного, відтворюють всезагальну унікальність людини, здатної до самореалізації через пізнання і самоосвіту. Тому розкриваючи створювальні смисли знання, маємо говорити й про створювальні сили людини, які власне й спонукають її до пошуку сенсів життя, самоосмислення і самопізнання. Саме в поєднанні теоретичного і практично-

¹ Освіта на основі життєвих навичок. Адвокаційний модуль для керівних кадрів.
URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/50>

го, філософського і психологічного аспектів дослідження ми бачимо його новизну і актуальність.

Аналізуючи багатогарові смисли «створювальності» – знання, освіти, людини, – автори розглядають їх зв'язок за принципом рекурсивної петлі: вони породжують один одного і водночас є такими, що породжуються один одним. Цей важливий аспект змусив чітко розрізнити створювальність і творчість, підкреслюючи, по-перше, «практичність» створювальності, яка в будь-яких своїх проявах вплетена в життя, проростає в ньому через людську активність, зароджується і примножується разом зі світом людини. Це завжди поєднання творчості та її результатів, які не втрачають людинотворчих смислів у складній соціальній динаміці саме тому, що повертаються до людини через її залученість до світу. По-друге, саме через практику створювальності як певна сила, якою володіє кожна людина, «пронизує» різні рівні і сфери соціокультурного буття, окреслює й водночас розширює його межі, єднаючи людину з природою, потребуючи усвідомлення її зв'язків із Всесвітом.

Таким чином, розуміння сутності освіти як людиностворювального простору передбачає певну онтологію, в якій простежується динаміка створювальних сил і смислів людського існування, що співвідносяться не лише з різними сферами і рівнями соціокультурного буття, але й з онтологічним метарівнем. З методологічної точки зору це вимагає поєднання, перш за все, теоретичних положень філософії та психології, які відтворюють цілісний образ «живої» людини, та філософсько-антропологічного і філософсько-культурологічного концептуального доповнення.

Саме тому в дослідженні використовується міждисциплінарний методологічний інструментарій. Так, для створення онтології єдності автори використовують концепти антропокультурної складності (І. Доннікова) та мультиформної єдності (Н. Кривцова), які виникли завдяки переосмисленню теоретичних положень теорії складності (Е. Морен, Ф. Варела, У. Матурана та ін.), постнекласики (В.С. Стюпін, В.В. Кизима, Л.П. Киященко, Ю. О. Мелков та ін.), філософсько-антропологічних і філософсько-культурологічних концептуалізацій (В. Г. Табачковський, С. Б. Кримський, Н. В. Хамитов та ін.), положень класичної психології (К. Г. Юнг, Э. Фромм, А. Г. Маслоу та ін.), а також сучасних психологічних досліджень (Д. А. Леонтьєв, В. Е. Клочко, І. О. Логінова та ін.).

Людиностворювальні смисли філософії, освіти та знання автори монографії виявляють в роздумах філософів-класиків (Платон, Аристотель, Плотін, Сенека, І. Кант, Г. Сковорода, П. Юркевич, М. Мамардашвілі та інш.), зокрема тих, хто звертався до болючих і завжди актуальних проблем знання й освіти (Х. Ортега-и-Гассет, М. Полані, С. І. Гессен та ін.), використовують положення теорії систем (А. І. Уйюмов, А. Ю. Цофнас та ін.), теоретичні надбання досліджень з філософії освіти (Л. С. Горбунова, О. П. Пунченко та ін.).

Обране концептуальне рішення визначило й структуру дослідження. Ми намагалися зберегти поліфонію авторських думок, розгорнути дискусію на сторінках монографії, в якій тільки й може народитися істина. Дослідження складається із самостійних статей, за тематикою об'єднаних у чотири розділи.

В першому розділі відтворюється онтологічний контекст дослідження людиностворювальної освіти, в якому автори намагаються об'єднати теоретично-методологічні надбання філософського й психологічного знання, запропонувати концептуальні вирішення проблеми становлення освіченої людини в контексті онтології єдності (І. А. Доннікова, Н. В. Кривцова). Оскільки розмірковувати про людиностворювальну освіту і про освічену людину неможливо без звертання до філософії з її досвідом пізнання людини та розкриття глибин самопізнання, особливу увагу приділено з'ясуванню людинотворчого потенціалу філософського знання, пошуку загально-теоретичного концепту і продуктивної моделі презентації філософії в сучасному університеті (О. М. Шевчук).

В другому розділі обговорюється можливо одна з найбільш дискусійних проблем – різноманітні освітні практики, які мають сприяти розкриттю людиностворювального потенціалу освіти. Аналізуючи метатеоретичні засади сучасних освітніх технологій, автори порушують питання про стиль педагогічного мислення і наукову педагогічну парадигму, в контексті якої виявляються сучасні освітні технології, модуси соціально гуманітарного пізнання й освіти (Г. І. Касперович). Спираючись на сучасні дослідження в філософії освіти та на європейській досвід впровадження компетентнісного підходу, автори звертаються до ключових понять сучасної освітньої практики – освітнього результату та якості освіти. Зокрема аналізується проблема розбіжності між концептуальними конструктами загальних компетентностей і суперечливою практикою їх якісних оцінок (О. С. Павлова). Та-

кож увага приділяється важливим питанням системного осмислення освітніх програм, дослідженню слабких, сильних і ресурсних систем навчання, а також впровадженню в структуру сучасної університетської освіти курсів, спрямованих на формування навичок якісного системного аналізу, цілісного розуміння актуальних змін і глобальних трендів (Є. М. Іванова).

У третьому розділі здійснюється перехід до аналізу конкретних освітніх технологій, досвіду впровадження певних методик. Зокрема розглядається одна із ключових проблем сучасної освіти – самоосвіта студентів і викладачів, аналізуються її психолого-педагогічні аспекти, врахування яких є продуктивним для організації навчального процесу в університеті (В. П. Натаров). Аналізуються сучасні інформаційно-комунікативні освітні методики як альтернативні стосовно традиційної системи освіти, орієнтованої на придбання і засвоєння знань. Досліджуються можливості навчання «шляхом діяння», а також освітні методики, що сприяють «активному навчанню», при якому нові знання видобуваються людиною з практичної діяльності та особистого досвіду (А. В. Ковбан). Автори діляться досвідом організації та проведення студентського дискусійного гуртка, який за формою є носієм певної інтелектуальної традиції, а за змістом – доповнює навчальний процес інноваційними методами і методиками, спрямованими на формування *soft skills* (П. А. Майборода).

Нам дуже приємно, що до авторського колективу приєдналася наша колега з Білорусії (Г. І. Касперович). Ми сподіваємось на продовження наукової співпраці, розширення науково-педагогічного співтовариства для обміну досвідом. Для збереження автентичності тексту, матеріал білоруської колеги подано російською мовою.

Четвертий розділ «Інноваційні освітні технології» можна назвати «родзинкою» дослідження, оскільки в ньому вдалося втілити багаторічну мрію авторів – підняти психологію до філософського рівня, збагативши її філософською методологією і онтологічними концептами, а філософію наблизити до емпірики, без якої вона не зможе стати практичною. Тож в розділі представлені перші кроки по створенню психологічної філософії, але вони є досить впевненими і твердими для того, щоб продовжувати дослідження і позначити це видання монографії як «книга перша».

Оскільки монографія репрезентує першу спробу концептуалізації створювальних сил знання, цілком зрозуміло, що автори дотримують-

ся різних, іноді альтернативних позицій щодо визначення ключових концептів – створювальних сил і створювального знання. На сторінках монографії ми намагалися зберегти різноманітність думок, не завжди поділяючи окремі авторські позиції. Вважаємо, що плюралізм думок сприятиме продуктивному осмисленню проблеми.

Щиро дякуємо за вдумливий аналіз, продуктивну критику і мудрі поради рецензентам – доктору філософських наук, головному науковому співробітнику відділу інтернаціоналізації вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України Горбуновій Людмилі Степанівні; доктору філософських наук, професору, професору кафедри стандартизації, оцінки відповідальності та освітніх вимірювань Одеської державної академії технічного регулювання та якості Пунченко Олегу Петровичу; доктору педагогічних наук, професору, завідувачки кафедри педагогіки факультету романо-германської філології ОНУ імені І. І. Мечникова Цокур Ользі Степанівні.

На сторінках монографії відображено перший смисловий пласт, під яким приховано інші, більш глибокі сенси концепту створювальності. Їх розкриття потребує подальших досліджень та впроваджень в освітні та інші соціокультурні практики. Але своїм першим досвідом автори охоче діляться в монографії, не ставлячи крапку на шляху до освіченої людини.

І. Доннікова, Н. Кривцова

Розділ 1

ОСВІТА, ЗНАННЯ, ОСВІЧЕНІСТЬ: ЛЮДИНОСТВОРЮВАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

І. А. Доннікова, Н. В. Кривцова
(Україна)

КУЛЬТУРА, ЗНАННЯ, ОСВІЧЕНА ЛЮДИНА: ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Ми не знаємо, в якому світі житимемо в майбутньому,
але водночас не можемо дозволити собі розкіш
учити нинішнє покоління знанням з минулого.
Адже це означає навчати жити у світі, якого більше не існує.
Гаррі Джейкобс –
чинний член Римського клубу,
американський письменник, філософ освіти

Освіта як нове Просвітництво

В різні часи філософи та науковці звертали увагу сучасників на роль знання й освіти, але особливої значущості проблема знання в освіті, й освіченості як такої, набула на початку третього тисячоліття. Суспільство, в середині ХХ століття позначене як інформаційне (*Information Society*), завдяки дослідженням М. Кастельса, Д. Тапскотта, І. Валлерстайна, Б. Латура, Дж. Ло та інших сьогодні частіше визначається як «суспільство знань» (*Knowledge Society*), «мережеве суспільство» (*Network Society*), «цифрове суспільство» (*Digital Society*), глобальне суспільство (*Global Society*). В 60-ті роки у працях М. Маклуєна ¹ ви-

¹ Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека / пер. с англ. В. Г. Николаева. М.: «Жуковский: Канон-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. 464 с.

никає ідея нового кочівництва як ознаки сучасності, а номадизм стає однією з головних ознак суспільства доби постмодерна (Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі¹). Цифрова доба породжує нові соціокультурні практики (фрілансинг, нетворкінг, дауншифтинг, краудсорсінг), швидке розповсюдження яких виявляє застарілість звичних соціальних інститутів, способів комунікації, способів життя. З'являються нові соціальні групи, наприклад «цифрові кочівники» (*«Digital Nomad»*)², для яких характерна постійна глобальна і локальна мобільність (географічна) і підключеність до Мережі. Оскільки суб'єктом інноваційних соціальних практик є молодь, стають зрозумілими виклики сучасної освіти щодо мислення, знань і вмінь, яким треба навчати для життя в інформаційному суспільстві.

Саме в якості глобальної проблема мислення, знання й освіти представлена в ювілейній доповіді Римського клубу «Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet», автори якої прийшли до висновку про найпотужнішу кризу, що охопила природу, політику, культуру, мораль та ідеологію³. Підкреслюючи світоглядний характер кризи, вони проголосили необхідність нового Просвітництва (*Enlightenment 2.0*) – кардинального переосмислення базових установок епохи Просвітництва, таких як *«незалежний інтелектуалізм», вільне мислення, освіченість населення як джерело розвитку науки, технологій і підприємництва*⁴. Як нова світоглядна стратегія, нове Просвітництво (*Enlightenment 2.0*) означає *перехід до гуманізму, вільного від антропоцентризму, відкритого але сталого розвитку, компліментарності та синергії*. Як нова освітня стратегія, воно є проектом модернізації освіти для глобального реформування мислення і знання. Насамперед це означає перехід від навчання запам'ятовувати і розуміти до навчання *мислити по-новому* (курсив наш). Освіта, що апелює до розуму, поступається місцем освіті, яка розвиває критичне, незалежне, оригінальне мислення, «грамотність щодо майбутнього» (*futures literacy*), здатність протистояти складності й невизначеності⁵.

¹ Делёз Ж., Гваттари Ф. Капитализм и шизофрения. Тысяча плато. М., 2010. 895 с.

² Makimoto T., Manners D. Digital Nomad. Wiley New York, 1997.

³ von Weizsäcker E., Wijkman A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springer, 2018. P. 2.

⁴ Там само. С. 92-93.

⁵ Там само. С. 196-197.

Проект «Enlightenment 2.0» можна без перебільшення вважати результатом розвитку європейської філософської та наукової думки останніх десятиліть. На необхідності глобального реформування мислення й освіти наголошували такі філософи, як Ю. Габермас, Д. Деннет, Б. Латур, С. Пінкер, П. Слотердаjk та інші. Аналіз специфіки мислення, затребуваний сучасною культурою, свідчить про впізнаваність ідей Е. Ласло (планетарне мислення), Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі (номадичне мислення), В. Вельша (трансверсальний розум), Е. Морена (складне мислення), К. Шрага (трансверсальна раціональність)¹.

Так, розмірковуючи про складне мислення, Е. Морен сформулював і завдання освіти майбутнього². Вони відомі як сім основних принципів освіти, а саме:

1. Ясна правдивість – формування «усвідомленої свідомості», що позбавляє людину помилок та ілюзій, у тому числі наукових. Слід розуміти, що наукові ідеї – це лише посередники між людиною та реальністю. Тому людина повинна проявляти раціональну пильність перед «парадигмами, що осліплюють».

2. Актуальність знання й освіти, яка означає пізнання глобального, багатовимірного, складного і контекстуального. «Ми повинні навчити методам розуміння взаємовідносин і взаємних впливів між частинами і цілим в складному світі»³.

3. Врахування складності (комплексності) людини і людської ідентичності, її фізичного, біологічного, культурного, соціального та історичного вимірів. В освіті це означає перехід від дисциплінарності до міждисциплінарності⁴.

4. Планетарна свідомість в освіті (ідентичність Землі), усвідомлення загальної долі людства, – як благочинних, так і руйнівних перспектив.

¹ Горбунова Л. С., Дебич М. А., Зінченко В. В. та ін. Трансформативний потенціал інтеркультурної та транскультурної освіти в космополітичній перспективі. *Культурно-гуманітарні стратегії розвитку університетської освіти в умовах динамічних суспільних трансформацій* : монографія / за ред. І. В. Степаненко. К.: ІВО НАПН України, 2018. С. 80.

² Morin E. Seven complex lessons in education for the future. Paris, UNESCO, 1999. P. 67. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000117740>. Фрагменти книги увійшли до виданої українською мовою книги «Шлях за майбутнє людства» / пер. с фр. С. Марічева. Київ : Ніка-Центр, 2014.

³ Там само. С. 2.

⁴ Morin E. On complexity. Cresskill, NJ: Hampton Press. [1990] 2008.

5. Невизначеність (зіткнення з невизначеністю). Сучасні наукові знання дають людині багато визначень різноманітних природних і соціальних процесів, але й значну кількість невизначеностей. Саме тому пріоритетом освіти є навчання складним системам і принципам для розуміння природи випадковості, хаосу і невизначеності.

6. Розуміння людьми один одного як засіб і мета освіти, комунікація для подолання егоцентризму, етноцентризму і редукціонізму. «Якщо ми навчимося розуміти, перш ніж засуджувати, ми станемо на шлях до гуманізації людських відносин»¹.

7. Етика в освіті («антропоетика»), розвиток розуміння того, що існує індивідуальна автономія, зв'язок людини з людським співтовариством, усвідомлення своїх обов'язків щодо нього.

Основні принципи освіти, зазначені Е. Мореном, визначають стратегію освіти, яка із сфери трансляції й генерації наукового знання повинна трансформуватися у сферу «людиностворювальних» інновацій. Це передбачає перетворення її на особливий культурний простір з різноманітними гуманітарними практиками, що готують молоду людину до «навчання протягом усього життя». Тому, продовжуючи думку Морена, додамо, що складне мислення повинно бути ціннісно наповненим, таким, що не тільки робить освіту випереджальною щодо актуального суспільного стану, але й «пробуджуючою» творчий людський потенціал.

Водночас, аналізуючи сучасне наукове знання, Е. Морен відзначає, що «... жодна природнича наука не захотіла пізнати свого культурного походження. Жодна фізична наука не захотіла визнати своєї людської природи. Великий розлом між наукою про природу і наукою про людину приховує одночасно і фізичну реальність останньої, і соціальну реальність першої»². Е. Морен критикує системне мислення і системний підхід, який, на його думку, так і не став універсальним, оскільки виявив спільність систем, але тим не менш, не розкрив їх «спільності»³. Найголовнішим недоліком системного мислення він вважає холізм – бачення цілого, яке тим не менш виявилося частковим, одновимірним, спрощувальним, – таким, що робить його не менш небез-

¹ Morin E. On complexity. Cresskill, NJ: Hampton Press. [1990] 2008. P. 52.

² Морен Э. Метод. Природа Природы / перевод и вступительная статья Е. Н. Князевой. Изд. 2-е, доп. М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2013. С. 32.

³ Morin E. From the Concept of System to the Paradigm of Complexity Translated by Sean Kelly. Science avec conscience. Paris: Points/Seuil, 1990. P. 238–255.

печним, ніж редукціонізм. Філософ підкреслює необхідність рекурсивного руху мислення – від частин до цілого і від цілого до частин, у процесі якого й відбувається власне навчання. На його думку, саме в цьому полягає смисл поняття «ен-цикло-педія» (що має безпосереднє відношення до освіти) – це «перехід від порочного кола до дієвого циклу», «оволодіння умінням встановлювати зв'язок між розрізненими точками зору при засвоєнні знань, перетворюючи їх на активний цикл»¹. Енциклопедизм означає не накопичення знань, і не їх суму як результат накопичення, а «з'єднання того, що в принципі пов'язано і що має в принципі стати об'єднаним»².

Більш детально особливості складного мислення розкриваються Мореном у відомих семи принципах. Нам здається важливим і продуктивним інтерпретувати їх в культурологічному і філософсько-психологічному контексті: культура надає освіті людинстворювального змісту, стає її фундаментом, контекстом і змістом; філософія висвітлює «вічні», загальнолюдські сенси і цінності, намагаючись орієнтувати людину на шляху самопізнання. Окремо виділимо *психологічну філософію*, яка, на нашу думку, покликана з'єднати проблемні простори філософії та психології на перехресті філософської антропології, стати *інструментом осутнення створювальних сил освіченої людини* (курсив наш).

Визначаючи складність, Е. Морен пропонує нове розуміння холізму – як з'єднання частин і елементів, що утворюють ціле з новими властивостями, як глибокі протиріччя, котрі не стільки руйнують, скільки будують складність³. Природа складності зумовлена співвиробництвом порядку і безладу, відносини між якими, своєю чергою, розкриваються через три поняття: взаємодію, трансформацію й організацію.

Розмірковуючи про «антропо-соціо-інформаційне» розгортання як перехід від біологічного до антропосоціального всесвіту⁴, Морен виділяє гено-феноменальну соціальну структуру, що з власної складності створила генеруючий/регенеруючий комплекс – культуру. Її він

¹ Морен Э. Метод. Природа Природы / перевод и вступительная статья Е. Н. Князевой. Изд. 2-е, доп. М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2013. С. 42-45.

² Там само. С. 45.

³ Там само. С. 14.

⁴ Там само. С. 402.

розглядає як джерело негентропії, певний «...матричний генеративний комплекс, який увічніює негентропію, складність, оригінальність, ідентичність будь-якого суспільства, оскільки передається з покоління в покоління, тобто відтворюється майже незмінним чином, проходячи через мозок людей»¹.

Розвиваючи думку Морена про антропо-соціо-інформаційне розгортання, ми визначаємо складність, що породжується людиною і в якій створюються, відтворюються й оновлюються власне людські засади буття, як *антропологічну складність*. Акцентуючи увагу на людинозберігаючих і людиностворюючих засадах, репрезентованих культурою, доцільно використовувати концепт *антропокультурної складності*².

Український філософ В. Г. Табачковський, визначаючи людину як «полісутнісне *hoto*», підкреслював принципову нестійкість, проблематичність, амбівалентність людського існування, які щомиті випромінюють і логосфера, і ейдосфера, і акусфера «мозаїчної» культури людства. Але при цьому воно володіє великим і дієвим антропокреативним потенціалом³. Дійсно, полісутнісна людина здатна до взаємодії зі складним світом, до розгортання власного буття, але в цьому процесі задіяна вся суперечлива, творчо-деструктивна людська сутність. В таких сутнісних характеристиках людини, як надмірність (Е. Морен), есенційно-екзистенційна невизначеність (В. Г. Табачковський), перехідність (С. А. Смірнов) виявляється, з одного боку, її здатність до самоорганізації, творчості; з іншого – до руйнування і саморуйнуван-

¹ Морен Э. Метод. Природа Природы / перевод и вступительная статья Е. Н. Князевой. Изд. 2-е, доп. М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2013. С. 403..

² Донникова И. А. Идентичность как феномен антропологической сложности. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур* : матеріали IX міжнародної наукової конференції (Острог, 20–21 травня 2016 р.) / ред. кол.: І. Д. Пасічник, Д. М. Шевчук та ін. Острог, 2016. Вип. 17. С. 215–222; Донникова И. А. Антропологическая сложность как феномен постнеклассического гуманитарного знания. *Интегративная антропология*. 2016. № 2 (28). С. 9–13; Донникова И. А. Самоорганизационный потенциал антропологической сложности. *Национальная философия в глобальном мире* : тезисы Первого белорусского философского конгресса / редкол.: В. Г. Гусаков (пред.) и др. Минск, 2017. С. 105-106.

³ Табачковський В. Г. Полісутнісне *hoto*: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності». К.: Видавець ПАРАПАН, 2005. С. 423.

ня, відтворення хаосу. Це суперечливе поєднання визначає людину як складність, що здатна через взаємодію зі світом породжувати нову складність – антропологічну, не тільки з «великим і дієвим антропо-креативним потенціалом», але й не менш дієвим антропоруйнівним. Стає зрозумілим, що антропологічна складність як певна цілісність розвивається за умови створення людиною соціальних засобів, що стримують її руйнівні потенції, трансформують їх у творчість, тобто представляють самоорганізаційний потенціал людини. Таким чином, антропологічна складність є життєздатною, якщо вона стає антропокультурною складністю.

Завдяки культурі, за словами С. Б. Кримського, людина живе в штучному комфортному світі, захищена від усього незрозумілого, тривожного, таємничого¹. Сутність же самої культури слід визначити як «створювальну людиномірність», котра означає, по-перше, неможливість розриву сутності культури з сутністю людини, по-друге – розуміння культури і людини як специфічних об'єктів, які взаємопороджують (створюють) і взаємопідтримують один одного в своєму розвитку. Тож на питання: «Чому культура є створювальною?» можна відповісти: «Тому що істота, яка є носієм хаосу і продукує хаос, без культури не зможе стати людиною»².

Людиномірний потенціал освіти

Розкриваючи зв'язок людини і культури, дослідники зазвичай підкреслюють, з одного боку, «рукотворний» характер культури, з іншого – культурогенний характер людського буття, об'єднуючи ці два аспекти в понятті «людиномірність культури». На наш погляд, концепт антропокультурної складності висвітлює нові аспекти поняття людиномірності.

Український дослідник Ю. А. Мелков у своїй праці «Людиномірність постнекласичної науки» виділяє кілька значень цього поняття:

1. «Людиномірність» як «людиноспівмірність», що означає екзистенційну близькість людини до світу, який є для неї будинком, «горизонтом подій, доступних осмисленню». Таке ставлення можна назвати

¹ Кримський С. Б. Запити філософських смислів. К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. С. 26.

² Доннікова І. А. Створювальна сутність культури. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»* / ред. колегія: І. Д. Пасечник, М. О. Зайцев та ін. Острог, 2014. Вип. 16. С. 29, 33.

екологічним, оскільки світ стає предметом людської прихильності та любові.

2. «Людиномірність» у більш вузькому сенсі, з акцентом на людину як світ зі всією повнотою людських якостей, у тому числі й вищих людських почуттів.

3. «Людиномірність» у розумінні затвердження особистості як суб'єкта повинності, полягання цінностей шляхом їх усвідомленого прийняття й освоєння¹.

На нашу думку, сучасне розуміння людиномірності значною мірою втратило саме екологічний зміст. У найзагальнішому сенсі, людиномірність означає, що людина здатна «прикладати свою мірку» до всього, що потрапляє в поле її зору або діяльності. Іншими словами, вона має в своєму розпорядженні предмети, речі та явища в межах власного існування, організованого за створеними нею ж самою законами і канонами. В античному світогляді, який дав життя цьому поняттю («людина – міра всіх речей»), людина мислила себе органічною частиною природи (фюзіса), тому людське апріорі було співмірним природному. Але вже в добу Просвітництва, в якій остаточно проявляє себе розділове мислення, відбувається свідоме віддалення «рукотворного» світу від природи, а людиномірність замінюється антропоцентризмом.

У постнекласичних дослідженнях набуло поширення поняття людиновимірності (рос. *человекоразмерности*), запропоноване В. С. Стьопіним. Незважаючи на те, що воно має відношення до певного типу наукової раціональності, на нашу думку, його зміст може бути розширений у культурологічному контексті. Людиновимірність позначає об'єкти, які є співмірні до людини, з якими вона пов'язана через діяльність, але які, тим не менш, в онтологічному сенсі зберігають свою автономію. Тим самим, для людини існує можливість раціонального, об'єктивного їх пізнання, але з урахуванням того, що вони є частиною людського буття, а людина – частиною цих об'єктів. Визначення їх як людиновимірних містить ідею створення знання і науки, і водночас ідею самообмеження людини, яка встановлює межі власним надмірним раціонально-діяльним зазіханням на світ.

Стає очевидним, що поняття людиномірності слід звільнити від антропоцентризму, оскільки складне мислення орієнтує людину, яка

¹ Мелков Ю. А. Человекомерность постнекласической науки : монография. К.: Издатель ПАРАПАН, 2014. С. 229-231.

розкриває свій сутнісний потенціал, на світ у цілому, на усвідомлення органічного зв'язку з ним. У контексті сучасних світоглядних зрушень поняття людиномірності виявляється, як це не парадоксально, однимимірним, оскільки передбачає уподібнення світу людині (уточнимо – людині, образ якої склався в європейській культурі). Крім того, воно ігнорує багатовимірність (сутнісну й культурну) самої людини, що визначає неоднозначність її взаємодій зі світом. Чи є людина мірою *всіх* речей? Напевно, ні. Тому що вона належить до світу, що є складнішим і масштабнішим за неї. Більш того, тільки в складному світі виявляється складність самої людини та її буття, тільки у співвіднесенні із Всесвітом стає зрозумілою його (буття) культурогенна сутність. Отже, людиномірність відображає лише один із проявів складності світу. Чи є людиномірною антропокультурна складність, якщо брати до уваги мультикультуралізм сучасного світу і, відповідно, різні образи людини, що склалися в кожній культурі? Напевно, так. Але антропологічна складність містить ідею багатовимірності як самої людини, так і світу, однією з частин якого вона є.

Продовжуючи думку, зауважимо, що мультикультуралізм визначено стратегію сучасної освіти, яка передбачає «...модифікацію освіти і відмову від монокультурної орієнтації в навчанні і вихованні, засновану на культурних нормах етноцентризму»¹. Але, на нашу думку, мультикультуралізм і мультикультурну освіту не слід зводити лише до різноманіття культурних спільнот. Кожна людина в певному сенсі мультикультурна, якщо згадати античне розуміння її як мікрокосмосу, тому мультикультуралізм має індивідуальний вимір і бере початок з міжособистісної комунікації².

Таким чином, розмірковуючи про людиномірність, слід враховувати колосальний деструктивний потенціал, який людина обрушує на світ. Визнаючи свою творчо-деструктивну природу, вона повинна бути самокритичною, обмежуючи надмірні активістські претензії щодо світу, – іншими словами, враховувати власні «світомірність» і «світоспівмірність», що стримують її. Говорячи лише про людино-

¹ Культурно-гуманітарні стратегії розвитку університетської освіти в умовах динамічних суспільних трансформацій : монографія / Л. С. Горбунова, М. А. Дебич, В. В. Зінченко та ін. / за ред. І. В. Степаненко. К.: ІВО НАПН України, 2018.

² Див. детальніше: *Donnikova I. A. Moral search in multicultural communication. Anthropological measurements of philosophical research.* 2018. № 14. Р. 30-41.

мірність світу, людина відмовляється від ціннісної експертизи власної активності, апіорі виправдовуючи будь-які її наслідки. Тож слід розрізняти «людиномірність» і «людяність». Власне заради виявлення та збереження в собі людяності, стримання власного руйнівного потенціалу, людина створює культуру.

Поняття людиномірності потребує більш широкого онтологічного і світоглядного контексту, яке свідчить про: органічну єдність людини і світу та на сутнісні відмінності людини; усталеність її зв'язків зі світом і водночас їх динамічність і крихкість; вкоріненість людини у світ і здатність втрачати свої екзистенційні «коріння». Людиномірність є лише одним із проявів багато- та різновимірності світу, в якому виникає антропокультурна складність – власне людське буття, що створюється людиною, але за законами природи і Всесвіту. Це ойкумена, яка існує тільки тому, що закони людського буття, втілені в культуру, є продовженням законів Всесвіту.

Посилаючись на Е. Морена, антропокультурну складність можна розглядати в онтології «антропосоціального розгортання», яке, своєю чергою, циклічно залежить від становлення фізичної реальності. Е. Морен підкреслює: «Не тільки людство є побічним продуктом космічного становлення, але також і космос є побічним продуктом антропосоціального становлення»¹. У цьому переплетенні космофізичного всесвіту і антропосоціального всесвіту, де кожен породжує іншого, цілком залежачи від іншого, у переплетенні об'єкта-космосу і суб'єкта, що пізнає, який з'являється як подія в космічному становленні, але водночас у пізнанні охоплює весь космос і породжує його у власному баченні – в цьому, за Мореном, виявляється складність Всесвіту, і додамо – з якої виникає антропокультурна складність.

Саме в такому онтологічному контексті стає зрозумілим, що більш коректним є поняття *створювальної людиномірності*, яке розкриває специфіку взаємодії людини і культури в контексті складності – самої людини, культури, суспільства, нарешті Всесвіту. Тільки у співвіднесенні різних масштабів світобачення стає можливим розуміння спрямованості людських дій, оцінка їх творчої результативності, виявляється створювальність людських соціокультурних «технологій», які об'єднують різні сфери індивідуального і колективного життя.

¹ Морен Э. Метод. Природа Природы / перевод и вступительная статья Е. Н. Князевой. Изд. 2-е, доп. М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2013. С. 127.

Створювальна людиномірність означає відкритість людини, залученість її до соціальних і природних процесів, масштабність і гнучкість її мислення та світорозуміння, що дозволяє «бачити» світ не тільки з позиції власного «Я», а й з позицій цілісного світу. Таким чином, складне мислення – думати глобально, а діяти локально (Морен) – стає ціннісним мисленням, тобто орієнтованим як на загальнолюдські цінності, так і на цінність Всесвіту як такого. Адже культура, за словами В. Стьопіна, у своїх глибинах несе «...фундаментальні життєві смисли, базисні цінності, які грають роль свого роду системних параметрів, що об'єднують все різноманіття культурних феноменів в органічну цілісність. Ці цінності і життєві смисли представлені світоглядними універсаліями, ... які в своєму взаємозв'язку та взаємодії задають узагальнений образ людського життєвого світу»¹.

Людина, що самореалізується, створює необхідне для свого становлення соціокультурне середовище, яке, своєю чергою, має зворотній стимулюючий вплив на людину. Створюючи культуру, вона тим самим активізує власні «людяні» потенції, спрямовує і трансформує надмірну активність у творчість. Культура, таким чином, стає людинозахисною «технологією», винайденою самою людиною для самозахисту, самозбереження і саморозвитку в складному світі; «технологією», яка і відділяє людину від світу, і з'єднує з ним, захищає від нього і від самої себе. У цьому сенсі вона й стає вираженням створювальної людиномірності, представляючи собою і процес самоорганізації людського життя, і умови, необхідні для самоорганізації, і її результати².

Але зазначимо, що антропокультурна складність виникає та існує як цілісність не лише завдяки екзистенційному зв'язку людини і культури, їх спів-творчості та спів-розвитку, але й через їх взаємонесприйняття і руйнування. Дійсно, незважаючи на екзистенційну взаємозалежність, людина і культура є складнощами, надлишковими/недостатніми по відношенню одна до одної. З одного боку, культура є «частиною» людини, що представлена її творчим потенціалом, вже засвоєними знаннями, соціокультурним досвідом і т. ін. З іншого боку, і людина є частиною культури, оскільки завжди належить до певної культурної цілісності, середовища, в якому відбувається її становлення. Але в онтологічному плані вони ніколи повністю не

¹ Степин В. С. Цивилизация и культура. СПб.: СПбГУП, 2011. С. 61.

² Див.: Донникова И. А. Культурогенная сущность социальной самоорганизации. Одеса : Печатный дом, 2011. 280 с.

збігаються: «людське» завжди є ширшим за «культурне». Не лише завдяки «полісутності», багато- і різновимірності людини, а й тому, що включає в себе те, що відторгається культурою, витісняється нею за межі ойкумени як «нелюдське», антигуманне, нелюдяне. Тому антропокультурна складність є нестійкою і нелінійною, схильною як до становлення, так і до розпаду внаслідок творчо-деструктивної сутності й активності людини. Виникнувши на перетині культурогенного й антропогенного, антропокультурна складність здатна до саморозвитку тільки завдяки культуровимірності полісутнісної людини і створювальній людиновимірності культури, яка забезпечує неконфліктне існування людини зі світом¹.

Саме тому, розмірковуючи про людиностворювальний потенціал освіти і різноманітні освітні культурні практики, слід уникати спрощеного розуміння зв'язку людини і культури, враховувати масштаби Всесвіту, до яких належить людина як складова антропокультурної складності, хоча не завжди осмислює, пам'ятає й орієнтується на них у своїй практичній діяльності. Але саме в цих масштабах виявляються абсолютні сенси людського буття і будь-якої діяльності, дійсно відбувається відкриття – себе справжнього, людей навколо, смислів культури і людського буття в цілому.

Людина долучається до цих масштабів через культуру, наділяючи культуротворчим змістом власні ідеї, цілі, знання, життєві проєкти і т. ін. Власне освіта є тим унікальним культурним осередком, в якому людина безпосередньо комунікує із знанням задля саморозвитку і розвитку суспільства, але абсолютні цілі освіти знаходяться поза нею, в інших масштабах, співмірних людині як частині Всесвіту. Тому формальне впровадження культурних «технологій» в освіту ще не гарантує набуття нею людинотворчого змісту. Культуровимірною (а отже, і людиностворювальною) освіта стає через людину, яка навчається мислити і жити, поєднуючи, узгоджуючи різні масштаби і рівні свого буття, осмислюючи себе як істоту, що є «тут і зараз», у певних соціокультурних обставинах, і водночас як істоту-мікрокосмос, для якої керуючим її життя є увесь Всесвіт. Як зазначає О. П. Пунченко, освіта

¹ Донникова И. А. Самоорганизационный потенциал антропологической сложности. *Национальная философия в глобальном мире* : тезисы Первого белорусского философского конгресса / Национальная академия наук Беларуси, Институт философии; редкол. В. Г. Гусаков (пред.) и др. Минск : Беларуская навука, 2017. С. 106.

дійсно є процесом «космічного масштабу», оскільки створює умови для підняття свідомості особистості до вищих атрибутів духовної екзистенції – справедливості, свободи, честі, совісті, доброти, вірності ідеалам, толерантності. Водночас сфера освіти – це особливий тип реальності, в якому виникає духовна синергія – «інформаційно-комунікативна структура життя суспільства, сукупність позитивних спонукань, спрямовуючих людину на адекватну поведінку в суспільстві»¹.

Освіта виконує особливу роль у процесі розгортання і становлення антропологічної складності. Вона є специфічною сферою самореалізації людини, в якій принципову роль грає інтелектуальний пошук, прагнення зрозуміти власну складність і складність світу, використовувати знання задля його збереження. Як зазначає Е. Морен, у глобалізованому світі освіта повинна підготувати соціальне, індивідуальне і антропологічне перевтілення, «допомогти навчитися жити» людині як індивіду і частини людства². Тож йдеться про людиностворювальний потенціал освіти, наповнення знання особистісними сенсами, які спонукають людину до самореалізації через самоосвіту протягом життя. Переводячи наукові знання в особистісні, освіта сприяє розвитку «створювального мислення», через яке відбувається її трансформація з людиномірної в людяномірну. Через створювальні знання і мислення пробуджується освічена людина як частина Всесвіту.

Створювальність знання

В книзі англійського вченого М. Полані «Особистісне знання. На шляху до посткритичної філософії» (*Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*)³ пролунало нове визначення істинного знання, в якому в специфічний спосіб поєднуються особистісне й об'єктивне, а також важлива для нас думка про те, що знання – це дія, яка потребує особливого мистецтва. Якщо сучасні наука й освіта деякою мірою сприйняли ідею знання і пізнання як єдності (суб'єкт-об'єктної або суб'єкт-суб'єктної), то розуміння знання як дії лише прокладає шлях до свідомості сучасної людини. Йдеться не тільки про те,

¹ Конох Н. С., Пунченко О. П. и др. Образование в пространстве философских проблем современности : монография. К.: Кафедра, 2013 . С. 68.

² Морен Е. Шлях за майбутнє людства / пер. с фр. С. Марічева. К.: Ніка-Центр, 2014. С. 128-129.

³ Polanyi M. *Personal Knowledge: Towards a Post-critical Philosophy*. London : Routledge, 2005. С. 22.

що ціннісно-нейтральної науки і знання вже не існує, а й про те, що не лише цивілізація, продуктом якої вони є, вивільняє їх деструктивний потенціал. Треба враховувати руйнівні наслідки діяльності людини, яка володіє науковим знанням. Саме тому науку, знання й освіту слід насамперед розглядати як феномени культури, в яких розкривається і посилюється творчий потенціал людини, що пізнає¹. В контексті особистісного знання виникає проблема його створювальності.

Для даної фази становлення нової культури нового суспільства основним ресурсом стають інформація та технології, а не капітал, як раніше. Тому нанотехнологічна коеволюція людини і створюваної нею природи трансформує ідеал ціннісно-нейтрального дослідження та інновацій, експлікуються зв'язки між загальнолюдськими цінностями й науковими, змінюється місце людини й людства в цьому процесі взагалі, а з огляду на перетворювальний потенціал інформаційних ресурсів – зростає роль зрілості особистості дослідника, її готовності до творчого самозмінювання в мінливих умовах повсякденного життя, зі збереженням унікальності окремого буття через розкриття потенціалу самореалізації.

У загальному розумінні створювальне знання можна визначити як ціннісно-орієнтоване знання, що сприяє самореалізації людини в складному світі. Це цілком очікуване і в певному сенсі традиційне формулювання при уточненні деяких понять розкривається в нових значеннях.

Як свідчать словники, російське слово «созидать» походить від праслов'янського кореню «зъдати» – «будувати», «споруджувати з каменів», «класти стіну»². Важливо, що один із ключових смислів («будувати») вказує, як нам здається, на практичний характер будь-якої творчої діяльності (натомість традиційного її ототожнення з духовними здобутками). «Створити» – означає знайти практичне, матеріальне втілення будь-якої ідеї. Водночас слово «созидать» наголошує не тільки на результаті, але й на самому процесі – «создают мгновенно, а со-

¹ Доннікова І. А., Кривцова Н. В. Створювальне знання в мультидисциплінарному освітньому контексті. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2019. Випуск 26. С. 32-39.

² Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка* / пер. с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева; под редакцией и с предисловием Б. А. Ларина. 2-е изд., стереот. В 4-х т. М.: «Прогресс», 1986. URL: <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=contents&abc=%F1&book=vasmer>

зидають исподволь», як зазначено в словнику В. Даля¹. Тобто в створювальній діяльності маємо цілісність смислу (або смислів) і форм його (їх) втілення, взаємозумовленість цілей і засобів їх досягнення. Крім того, префікс «со-» містить ідею кооперації, співтворчості, – тобто «созидать» – означає діяти «з кимось» або «з чимось», а отже, й прагнення зберегти існуючу єдність. «Створювальне знання» – це знання, яке створює щось нове і водночас за своєю сутнісною є творчим. Тобто, це й характеристика власне знання (творчого, інноваційного за суттю), і його функції (узгоджувана, синергійна). Слід також зазначити, що слово зберігає одно із ключових значень творчості – творити щось з самого себе (містить ідею автопоезиса).

До речі, в англомовних наукових джерелах найпоширенішим є вживання сполучення «creative knowledge», але, на нашу думку, воно не відповідає смислу «створювального знання». Вживання слова «креативний» (калька з англійської) як синоніма «творчий» не завжди виправдано. З одного боку, обидва слова пов'язані з інновацією, здатністю продукувати щось нове, оригінальне, нестандартне. Але в творчості йдеться не лише про здатність людини до певної активності, але й про її результати, тож необхідно враховувати наслідки цієї креативності як для самої людини, так і для навколишнього світу. В англійських наукових текстах також вживаються (залежно від контексту) близькі за змістом поняття «generating», «productive», «constructive», «pro-active knowledge», «formative», «making». Більш влучним еквівалентом «створювального знання» нам здається «co-generative knowledge» – знання, яке породжує, продукує, спонукає до творчості, єднає, і само є таким, що породжується, є наслідком кооперативних ефектів, а отже, співвідноситься з культурно-ціннісними засадами людського буття².

Отже, створювальність, по-перше, є характеристикою знання в культурному (ціннісному) контексті, тобто виявляється в поєднанні знання і культурних практик. Йдеться про культуромірність знання при збереженні його об'єктивного змісту. При цьому маємо проблему

¹ Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. М.: Цитадель, 1998. 11465 с.

² Donnikova, I., & Kryvtsova, N. (2020). Круглий стіл «Створювальне знання: теоретико-методологічні та практичні аспекти». *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 25(2). С. 191; Доннікова І.А. Створювальне знання як концепт. *Створювальне знання: теоретико-методологічні та практичні аспекти*. Матеріали 2-го круглого столу «Створювальне знання: гуманізм, інновація, самоосвіта», 14 червня 2019 р. / Під ред. І. А. Доннікової. Одеса, 2019. С. 14.

узгодження об'єктивного та суб'єктивного, абсолютного і відносного змісту знання.

По-друге, створювальність також передбачає здатність знання ініціювати смислотворчість і самотворчість людини в єдності зі світом: людина, що пізнає, творить себе у світі, відтворюючи світ у собі. Е. Морен визначив такий зв'язок як авто-еко-організацію.

По-третє, створювальність пов'язана з різноманітністю, а отже з цілісністю смислопроявів людського життя, яка досягається завдяки знанню. У цілісному смисловому просторі культури знання трансформується в сенс, допомагає людині досягти стану розуміння. Розуміння переводить людське існування зі стану невизначеності (хаотичності) в осмислене буття в культурі (ціннісно-смыслову впорядкованість)¹. У цьому контексті висвітлюється значущість освітніх компетентностей, об'єднаних вимогою *«розуміти»*: певні теоретичні положення, ідеї та, зрештою, себе, світ і власне життя в ньому.

Прив'язка до цінностей відокремлює розуміння від пізнання, в якому коло оцінок є максимально звуженим і потрібне дотримання «техніки доказів». Розуміння ж пов'язано з переконструюванням того, що пізнається, ціннісним моделюванням, створенням своєї, особистої системи знання або культури, «...коли свідомість починає резонувати в речах, а речі виступають як “мовлення”, розкриваючи свій смисловий потенціал, окреслений культурно-історичним досвідом»². Тому розуміння є культурно детермінованим ставленням і станом, який дає приріст нових смислів, котрі не виходять, проте, за межі культурного, а значить, і людського³.

Оскільки культура є цілісним, духовно-практичним феноменом, культурні практики об'єднують і процес генерації смислів, і їх втілення в матеріально-предметні форми, – зрештою з'єднують людину зі світом. Отже, пізнання також є різновидом культурної практики, пов'язаної з пошуком істини як життєвої цінності, тобто генерацією створювального знання. Знання, що функціонує в мультикультурному освітньому просторі, покликано демонструвати плуральний

¹ Донникова И. А. Культурогенная сущность социальной самоорганизации. Одеса : Печатный дом, 2011. С. 197.

² Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 108.

³ Донникова И. А. Культурогенная сущность социальной самоорганизации. Одеса : Печатный дом, 2011. С. 198.

зміст культури та сприяти встановленню транскультурних зв'язків і відносин¹.

Нарешті, створювальність означає різноманітність знаннєвих практик – способів і засобів включення знання в людське життя. Один із них – самоосвіта протягом життя, здатність освоювати нові професії та види діяльності, вміння виявляти і реалізовувати творчий потенціал знання². Людина, що сприймає життя як різноманітність знаннєвих практик, виявляється внутрішньо готовою до соціальних змін, розвиває навички соціокультурної адаптації, не втрачаючи особистісної автономії. Безперервна освіта передбачає «перетворення, перерозподіл і нову гармонізацію особистого і громадського часу», на чому наголошується у Всесвітній доповіді ЮНЕСКО «До суспільств знання»³. Професія, культура й суспільство стають для людини її життям, сенсом існування, дають задоволення й приносять насолоду. Ця установка стосується і тих, хто вчить, і тих, хто вчиться⁴. У зв'язку з цим актуалізуються гуманітарні освітні практики, що стимулюють самоосвіту, виявляють творчий потенціал знання і сприяють з'єднанню знання і життя. Їх мета – поєднати знання та практику, інтелект і професійні навички через співвіднесення з культурою.

Прищеплення «вічних і нетлінних істин» поступається місцем створювальному знанню як запоруці життєвого і професійного успіху освіченої людини. При цьому слід розуміти, що сучасний світ змінює ідеал освіченості та освіченої людини⁵. В контексті *нового Просвіт-*

¹ Доннікова І. А., Кривцова Н. В. Створювальне знання в мультидисциплінарному освітньому контексті. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2019. Випуск 26. С. 34.

² Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.; Кривцова Н. В., Салех О. М. Психологічний супровід самореалізації особистості в умовах медичного університету. *Актуальні проблеми транспортної медицини*. 2018. № 2 (52). С. 55-63; Krivtsova N. V., Salekh E. N. From the model to the technology of training of highly skilled medical specialists. *Journal of Education, Health and Sport*. 2018. Vol. 8, no. 4. P. 519-529.

³ Всемирный доклад ЮНЕСКО «К обществам знания». URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001418/141843r.pdf>.

⁴ Доннікова І. А., Кривцова Н. В. Створювальне знання в мультидисциплінарному освітньому контексті. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2019. Випуск 26. С. 34.

⁵ Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.; Кривцова Н. В., Салех О. М. Психологічний супровід самореалізації особистості в умовах медичного університету. *Ак-*

ництва людина має не лише засвоїти цілісне знання *про світ*, але й жити цім знанням і з цим знанням, не порушуючи *світ*, про який вона намагається дізнатися.

Успіх просвітницької діяльності значною мірою визначається ініціативою, відповідальністю, компетенцією особистості трансфесіонала як викладача-дослідника-новатора-наставника.

Створювальні сили: проблема визначення

Аналіз наукових першоджерел свідчить про те, що загальновизнаним у психології є положення про наявність у особистості створювальної сили, сутнісною характеристикою якої є універсальна потенція до самоорганізації та самореалізації¹. Цей феномен розглядається як системна властивість особистості та визначається через такі предиктори, як «енергія», «духовний центр», «певна напруга», «життєва сила», «сутнісні сили», «установка», «енергія розвитку», «новоутворення», «межі людської природи», «потенціал», «ресурс», «резерв» тощо. При цьому розвиток людського потенціалу розуміється як процес розширення можливостей вибору людиною напрямків активності, необхідних для підтримки гідного рівня життя і самореалізації, виділяється структурне (наявність додаткових елементів, які забезпечують варіативність її саморуху) і функціональне резервування (діапазони умов, в яких система може виконувати покладені на неї функції), що характеризують зрілість особистості та її готовність до професійно-особистісного зростання².

туальні проблеми транспортної медицини. 2018. № 2 (52). С. 55-63; Krivtsova N. V., Salekh E. N. From the model to the technology of training of highly skilled medical specialists. *Journal of Education, Health and Sport*. 2018. Vol. 8, no. 4. P. 519-529; Кривцова Н. В. Створююча та створювальна сила освіченої людини. *Створювальне знання: теоретико-методологічні та практичні аспекти: матеріали 2-го круглого столу «Створювальне заняття: гуманізм, інновація, самоосвіта»* (14 червня 2019 р.) / під ред. Доннікової І. А. Одеса : НУ «ОМА», 2019. С. 21-26.

¹ Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.00. Одеса, 2018. С. 12.

² Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.; Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.; Кривцова Н. В. Створююча та створювальна сила

У структурі особистісного потенціалу як багаторівневого і багатокomпонентного психологічного утворення виокремлюють три відносно незалежних фактори: *кваліфікаційний* (знання, вміння, навички, фізичні і інтелектуальні потенції), що знайшов свій прояв у почутті самодостатності та вірі у власні можливості; *мотиваційний* (система відношень і сенсожиттєвих орієнтацій), що характеризує потребу реалізувати власні можливості у ведучій діяльності; та *самоактуалізаційний* фактор, що характеризує спрямованість на розширення своїх потенцій, почуття особистісного і професійного зростання та бажання отримати нові можливості за рахунок найбільш повного використання наявних задатків¹. Причому в якості складових особистісного потенціалу розглядаються: *реальні можливості*, що характеризують актуальний розвиток індивіда та реалізуються завдяки компонентам психофізіологічного і кваліфікаційного рівнів; загальна *спрямованість особистості*, підставою якої є система відношень індивіда до себе і оточуючого середовища, ієрархія цінностей і світосприйняття²; *потенціал самовизначення* і *потенціал реалізації*³. Виокремлюються такі показники, як особистісна автономія, внутрішня свобода і осмисленість життя; життєстійкість і готовність до внутрішніх змін; постійна готовність до дії і тимчасова перспектива особистості, здатність до планування діяльності та сприйняття нової інформації тощо⁴.

освіченої людини. *Створювальне знання: теоретико-методологічні та практичні аспекти* : матеріали 2-го круглого столу «Створювальне знання: гуманізм, інновація, самоосвіта» (14 червня 2019 р.) / під ред. Доннікової І. А. Одеса : НУ «ОМА», 2019. С. 21-26.

¹ Косырев В. Н. Методология, состояние и перспективы исследования проблемы личностного потенциала. *Социально-экономические явления и процессы*. 2011. № 5-6. С. 359-360.

² Косырев В. Н. Методология, состояние и перспективы исследования проблемы личностного потенциала. *Социально-экономические явления и процессы*. 2011. № 5-6. С. 359, 174; Павлова А. М. Проблемы реализации личностного потенциала в условиях инновационной деятельности. *Молодой ученый*. 2014. № 9. С. 424-427.

³ Олефір В. О. Модель особистісного потенціалу. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2011. № 41. С. 137-150.

⁴ Мурашко І. В. Розкриття поняття «особистісний потенціал» та його психологічної структури. URL: http://www.newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/2010_7/st18.pdf

Розвиваючи погляди Д. Леонтьєва¹, ми також розглядаємо як мета-ресурси, так і вузько спрямовані специфічні особистісні ресурси, що полегшують як адаптацію в стресі, так і рішення різноманітних завдань, зокрема: психологічні ресурси *саморегуляції*, сформовані на основі досвіду стратегії взаємодії зі світом (рефлексія, локус-контролю, поле-незалежність); ресурси *стійкості*, що забезпечують адекватну самооцінку і впевненість у собі (ціннісно-смислові орієнтації); а також *інструментальні ресурси*, тобто навички і компетенції *освіченої людини*². Причому в якості механізму самокерування особистісними ресурсами в процесі самореалізації розглядаються самоактуалізація і самотрансценденція³.

Наголошуючи на людяності освіти, слід брати до уваги також таку емерджентну властивість людини, як потенціал самореалізації особистості, схильність до інноваційно-дослідницької діяльності і трансфесіоналізму. Вона визначається нами як «створювальні сили освіченої людини», що не тільки стають необхідною умовою її автопоезису як живої істоти, а й виконують функцію джерела свідомого творчого самозмінювання і особистісно-професійного самовдосконалення, зростання ресурсів і резервів варіативності самоздійснення⁴.

¹ Хазова С. А. Ментальные ресурсы субъекта в разные возрастные периоды : дисс. ... д-ра. психол. наук: 19.00.13 – психология развития, акмеология (психологические науки). Кострома, 2014. 423 с.

² Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. С. 65.

³ Касен Г. А. К проблеме управления личностными ресурсами человека. *Вестник гос. ун-та имени Шакарима города Семей*. Серия «Педагогика». 2014. Т. 4. № 4. С. 62-67; Касен Г. А. Самоактуализация и самотрансценденция как внутренние механизмы управления личностными ресурсами. *Materials of XI international research and practice conference – Proceedings of academic science*. Sheffield: Science and Education Ltd, 2014. Т. 4; Пеан А. А. Самоактуализация и самотрансценденция личности. *Психология личности в трудах отечественных психологов*. СПб: Питер, 2000. С. 305-307; Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.; Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.

⁴ Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.; Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.; Кривцова Н. В. Створююча та створювальна сила освіченої людини. *Створювальне знання: теоретико-методологічні та прак-*

На сучасному етапі розвитку наукового знання цей феномен розуміється в якості складової загального процесу самоорганізації особистості як дисипативної системи; як породжений фундаментальною потребою особистості процес об'єктивації сутнісних сил, котрий відбувається завдяки її власній діяльності та спричинює включення особистості до ієрархічно вищих систем; як форма, в якій проявляється природа людини як складної відкритої нелінійної системи; як її родова здатність до системної детермінації і самоорганізації становлення¹. Слід також додати, що це – емерджентна різницево-багатовимірна характеристика складної полісутнісної цілісності, що здатна до самотрансценденції, авто-еко-організації та сизигії на різних рівнях взаємозв'язків і взаємодії з Всесвітом, зокрема при організації власного життя в мінливих умовах інноваційно-дослідницької діяльності і кризи². Причому самоздійснення (*self-fulfilment*) суто людської природи розглядається нами як тривалий процес, подібний до буддійського шляху просвітлення³.

Це не відсутність проблем, а рух від минулих і нереальних проблем до реальних, якій відбувається в контексті узагальнення власного життя і самовідданого переживання з повною концентрацією уваги на тому, чим людина займається. Більш того – це прийняття відповідальності за свої дії та розвиток здібності до кращого життєвого вибору (в їжі, музиці, професії, шлюбі тощо), яке знаходить свій прояв у «пікових переживаннях» самоактуалізації та трансценденції (*Ego*, базових потреб, часу, любові, містичного досвіду, культури, дихотомії, пороку тощо). Але це – не стратегія власної користі, що супроводжує пікові переживання, а можливість виходу за власні межі, кооперативне поєднання людини з іншими у взаємопов'язаному світі для досягнення вищого рівня людської природи. Тому більш коректним вважаємо ви-

тичні аспекти : матеріали 2-го круглого столу «Створювальне знання: гуманізм, інновація, самоосвіта» (14 червня 2019 р.) / під ред. Доннікової І. А. Одеса : НУ «ОМА», 2019. С. 21-26.

¹ Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.; Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.

² Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. С. 73.

³ Там само. С. 37.

користання терміну дослідників *Lloyd Greene* та *George Burke*¹ «само-віддана актуалізація» (*selfless-actualization*) .

Самоздійснення – це процес перетворення можливостей людини на дійсність, спрямований на постійне «ускладнення» її життєвого світу, що в системній антропологічній психології розглядається як особливий простір, котрий формується прижиттєво і ускладняється в міру набутих нових координат – значень, смислів, цінностей². Розвиваючи погляди Л. Храмцової³, розглядаємо самоздійснення також у контексті процесу досягнення свого «акме», що відбувається за рахунок розвитку особистості через зміни її мотиваційної сфери шляхом оволодіння загальнолюдськими цінностями⁴. За результатами численних досліджень, знайшли свого підтвердження висновки *Buhler*⁵, яка стверджує, що самоздійснення як кінцева життєва мета може в різні моменти часу реалізуватися в будь-якій з чотирьох фундаментальних тенденцій людського життя: задоволення потреб, адаптивного самообмеження, творчої експансії та підтримання внутрішньої гармонії, а також отримали розвитку погляди І. Кона⁶, який вказував, що умовою успішної самореалізації є динамічна функціональна єдність, де образ світу і образ «Я» немов урівноважуються через адекватне розуміння свого місця у світі та використання адекватних соціальних умінь.

Слід також згадати висновки Р. Ассаджіолі про «пробудження» та прояв здібностей і якостей особистості, що самоактуалізується, про розширення її свідомості, особистісне зростання та відкриття духовного центру «Я», про змінювання внутрішніх і зовнішніх зв'язків

¹ Greene L., George B. Beyond self-actualization. *Journal of Health and Human Services Administration*. 2007. Vol. 30. № 2. С. 126.

² Казакова Т. В., Яковлева Е. Н., Майорова Г. Г., Романцова Н. Ф., Фирер Н. Д., Дрыгина И. В. Особенности жизненного самоосуществления педагогов с разным уровнем самоактуализации. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 2-2.

³ Храмцова Л. Н. Психологические условия самоосуществления личности: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Новосибирск, 2003. 178 с.

⁴ Там само. С. 41.

⁵ Buhler Ch. Theoretical Observations about life's basic tendencies. *Am. J. Psychother.* 1959. Vol. 13, no.3. P.561–581.

⁶ Кон И. С. Открытие «Я». М.: Политиздат, 1978. 367 с.; Кон И. С. Моральное сознание личности и регулятивные механизмы культуры. Социальная психология личности. М.: Наука, 1979. С. 85–113 ; Кон И. С. Личность / под ред. Л. Ф. Ильичева, П. Н. Федосеева и др. М.: Сов. энц., 1983. С. 314–316.

людини зі світом на різних рівнях у цілому, їх органічне поєднання та необхідність кризових станів у процесі самореалізації¹. Дослідження О. І. Артемової² також підтверджують валідність отриманих нами результатів численних досліджень психологічних особливостей потенціалу самореалізації особистості, схильної до інноваційно-дослідницької діяльності та трансфесіоналізму, її ресурсів, стосовно того, що успішній професійній самореалізації у кризових умовах життєдіяльності людини сприяє професійна компетентність, яка дає особистості можливість не просто адаптуватися до професії, але й адаптувати професію до себе³.

Психологічна структура самореалізації особистості: постнекласичне перевизначення

Результати дослідження проблеми механізмів і детермінант самореалізації свідчать про те, що йдеться про рішення протиріч «зовнішнього» і «внутрішнього» світів і здатність освіченої людини встановлювати межі власного «Я», що залежить від зрілості особистості дослідника інформаційних ресурсів і готовності до сизигії із Всесвітом дисмоно⁴. Сутність процесу суб'єктного самовизначення складає позитивна самооцінка і сприйняття себе як суб'єкту самоактуалізації, що закріплює визначення границь «Я-Я» і «Я-Смисл» через встановлення та актуалізацію всіляких стосунків із самим собою⁵, з іншими

¹ Ассаджиоли Р. Психосинтез. Теория и практика: от душевного кризиса к высшему «Я». М.: Reel-book, 1994. 314 с.; Ассаджиоли Р. Психосинтез. Принципы и техники. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. 416 с.

² Артемова О. І. Професійна самореалізація особистості в сучасних умовах. *Український Науковий Журнал «Освіта Регіону Політологія Психологія Комунікації»*. 2010. № 1. С. 97.

³ Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.; Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.

⁴ Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.; Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.

⁵ Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молодшої людини в період повноліття : монографія. К.: КНТ, 2008. 192 с.

людьми та із Всесвітом на різних рівнях: природньому, соціальному, культурному і при організації життя в цілому¹.

Психологічну структуру самореалізації особистості як полісистемного феномену можна представити такими компонентами, як ціннісно-цільовий (цінності, цілі й установки різних сферах життєдіяльності), мотиваційно-смысловий (когнітивні, мотиваційні і рефлексивні оцінні характеристики, що визначають вибір пріоритетної зони доповнення і ефективність самореалізації) та інструментально-стильовий (єдність конативних, емоційних і регуляторних змінних, що забезпечує регуляторно-енергетичні функції активності). Причому слід приділяти особливу увагу прогнозуванню типів/рівнів механізмів і детермінант самоздійснення особистості дослідника інформаційних ресурсів: 1) завдяки особистісному психосинтезу та інтеграції свідомого і несвідомого в людині, самоактуалізації її створювальних сил повсякденного «Я» та індивідуальності; 2) завдяки духовному психосинтезу, поєднанню людини із Всесвітом, життям Мета-цінностями Буття та розкриттю колективного несвідомого (за К. Г. Юнгом), а також вимірів над-свідомості (за Р. Ассаджіолі), – тобто йдеться про зміну масштабів усвідомлення цінності життя і власної відповідальності².

За результатами численних досліджень доведено доцільність розгляду чотирьох рівнів самореалізації особистості в основних сферах життєдіяльності, запропонованих Л. А. Коростильовою: низький (примітивно-виконавський), середньо низький (індивідуально-виконавський), середньо високий (рівень реалізації ролей і норм в соціумі з елементами духовного й особистісного зростання) та високий рівень – сенсожиттєвої й ціннісної реалізації (рівень реалізації сутнісної автентичності)³.

При цьому взаємозв'язок «Я» (як суб'єкта) та змісту його життєдіяльності (як об'єкта пізнання) можна розуміти по-різному: об'єкт може бути породжений суб'єктом (повністю або в певних аспектах), вони можуть бути незалежні (повністю або частково), суб'єкт може бути по-

¹ Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.; Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.

² Там само.

³ Коростылева Л. А. Психология самореализации личности : основные сферы жизнедеятельности : дисс. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. СПб, 2001. 398 с.

роджений об'єктом (знову ж таки повністю або частково)¹. Було також встановлено, що існують синергійні ефекти, які сприяють та/або перешкоджають самореалізації особистості в обраних сферах життєдіяльності, причому при низьких рівнях потенціалу самореалізації особистості вони носять лінійний, але незбалансований реципрокний (антагоністичний) характер, а на високих рівнях – збалансований, синергійний, комплементарний (взаємодоповнюючий), адекватний її життєдіяльності, але нелінійний характер взаємозв'язків особистісних ресурсів у цілому².

Розвиваючи погляди В. В. Кизими^{3, 4} додамо, що незважаючи на зовнішню схожість проявів, процеси гармонізації/самогармонізації не тотожні процесам самоорганізації діяльності людей, оскільки сізигійна самогармонізація передбачає (окрім структурно-системного зв'язку і зовнішньої організованості компонентів) безперервну органічну взаємну гармонізацію їх відносин, навіть якщо мова йде про процес їх постійної трансформації. Причому будь-яка дія не лише змінює наявну ситуацію, але й характер відносин людини до самої себе, що пов'язано з її активністю та відбивається на особливостях продовження самої дії й на її джерелах, тобто вся ситуація розвивається як єдина, самодетермінована і мінлива цілісність, хоча пряма і зворотна детермінації йдуть за різними каналами. Водночас причинно-кондиціональні виміри взаємовпливу переплітаються таким чином, що більш не існують незалежно один від одного і уявляють собою дві якісно різні лінії детермінант, які завжди присутні разом і тому не можуть механічно врівноважувати одна одну, знаходять своє виправдання одна в одній: перша виступає як дія внутрішньої причини, а друга – як вплив середовища (зовнішніх умов). Постнекласичне перевизначення понять суб'єкта й об'єкта знімає їх опозиційний характер (не усуваючи при

¹ Карицкий И. М. История субъекта в ее некоторых исторических моментах. *РЕМ: Psychology. Educology. Medicine*. 2015. № 3-4. С. 90-91.

² Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.; Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.

³ Кизима В. В. Начала метафизики тотальности. *Постнекласика: философия, наука, культура* : кол. моногр. / отв. ред. Л. П. Киященко, В. С. Степин. СПб: Изд. дом «Мирь», 2009. С. 122-136.

⁴ Кизима В. В. Сизигия как сущность бытия. *Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження*. 2016. № 33. С. 10-11.

цьому їх індивідуальних відмінностей): стирається не лише суб'єкт-об'єктна розбіжність, але й парність суб'єкт-об'єктних відносин¹. При цьому, через відповідь на свої дії змінюється й суб'єкт подальших актів активності. У комплексі з середовищем, котре було змінено в процесі дій, він виявляється мігруючою цілісністю, специфічною «хвилею», яка охоплює всі нові «зовнішні умови» при одночасній трансформації власного «внутрішнього» життя².

Отже, на відміну від класичних і некласичних «суб'єкта і об'єкта», які виділяються за ознакою ведучої (активної) і підпорядкованої (пасивної) ролі в їх відносинах, у постнекласичній моделі потенціалу самореалізації особистості індикатором і критерієм стає самодетермінація, коли вплив суб'єкта на об'єкт (некласичний момент) водночас виявляється впливом об'єкта на суб'єкт (класичний момент), а місце окремих парних альтернатив посідає цілісне утворення, яке виступає у вигляді структурованої єдності різноманіття. До того ж, принцип причинності, що розглядається в некласичній ситуації як принцип суб'єктної дії, доповнює кондиціональний принцип, який виступає ведучим фактором класичного впливу умов на свої частини³. Саме звідси витікає важливе положення про рівноцінність ролі причин і умов як детермінуючих факторів і помилковості спроб зведення перших до других, рівно як і об'ява умов причинами, які у постнекласичних ситуаціях поступаються місцем *єдиному принципу причинно-кондиціональної самодетермінації* (за В. Кизимою).

Принциповою в постнекласичній моделі потенціалу самореалізації особистості є ідея про те, що рух до ускладнення її системної організації визначає цільова детермінанта, котра в певних умовах стає справжньою силою її свідомої продуктивної соціально-значущої активності. Причому, взаємодія внутрішнього і зовнішнього розглядається як джерело нових параметрів порядку через «внутрішньо-зовнішню мережу»⁴, та саме це, на нашу думку, сприяє ускладненню систем, що самоорганізуються, а потенції перетворюються на тенден-

¹ Постнекласика: філософія, наука, культура : кол. монографія. СПб: Издательский дом «Мирь», 2009. С. 80.

² Там само. С. 74.

³ Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. С. 52.

⁴ Хакен Г. Принципы работы головного мозга: синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности. М.: Per Se, 2001. С. 298.

ції розвитку в якості сил, котрі забезпечують вибірковість взаємодії людини із Всесвітом¹. Йдеться не про розвиток відкритої складної системи за рахунок «діалектичної єдності та боротьби протилежностей», а про існування та становлення структурно-функціональної єдності дисипативної автопоетичної системи-мережі, що забезпечує витривалість самоздійснення сильного «Я» за будь що, джерелом чого стає відповідність, яка призводить до взаємодії й виникнення «параметрів порядку» – загальносистемних конструктів, що виникають на межі об'єднання зовнішнього-внутрішнього, суб'єктивного-об'єктивного тощо².

За результатами численних досліджень було встановлено «ковзаючий» характер детермінаційних потоків (цільових і циклічних), який визначає специфіку композиції потенціалу самореалізації особистості та напрямок трансформацій³. Причому наявність у людини водночас як репродуктивної, так і творчої функції розглянуто в якості передумови її продуктивності – як у реалізації наявних можливостей, так і при використанні потенційних сил «збагачення світу власною енергією»⁴.

Радість поєднання людини зі Всесвітом дає лише творчість, яка супроводжується узгодженістю процесів, спрямованих на розширення або звуження простору власного буття, інтеграцію або самозмінювання особистості. Саме у творчій взаємодії з Всесвітом розвиток особистісної цілісності є однією з найважливіших умов досягнення *акме* – того стану, коли в перетворенні навколишньої дійсності та вирішенні екзистенціальних протиріч власного буття людина усвідомлює автентичність власного життя, знаходить своє неповторне «Я» через осутнення і самогармонізацію її створювальних сил⁵. Тож створювальні сили є внутрішнім джерелом розгортання антропокультурної складності з'єднання людини із складним Всесвітом.

¹ Ключко В. Е. Постнеклассическая наука и проблема объяснения в психологии. *Методология и история психологии*. 2008. Т. 3. № 1. С. 175.

² Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.; Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.

³ Там само. С. 17.

⁴ Фромм Э. Человек для себя. Мн.: Харвест, 2003. С. 134-138.

⁵ Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.

Окремо слід підкреслити, що розглянута модель дозволяє усвідомити динамічну складність процесів «народження» нової цілісності – освіченої людини як мультиформної єдності, що через освіту і знання узгоджує власні створювальні сили зі світом, сягаючи рівня Всесвіту. Розкриваючи *різницево-багатовимірний принцип* (Н. В. Кривцова), зокрема осутнення і самогармонізації створювальних сил освіченої людини, здатної до трансфесіоналізму, авто-еко-організації, само-трансценденції та сизигії із Всесвітом на різних рівнях, вона також дозволяє: аналізувати специфіку потенційної сфери особистості дослідника інформаційних ресурсів; спрямованість її особистісно-професійних інтересів та можливість суб'єктного самовизначення, й автентичність обраної стратегії самоактуалізації створювальних сил у тому числі; оцінювати стан психологічного здоров'я, ресурсність освіченої людини, а також прогнозувати шлях до гармонії життя і професійного успіху¹.

Крім того стає можливим простежити зародження і трансформацію антропокультурної складності, яка виникає через поєднання/роз'єднання, взаємопідтримку/взаємовідторгнення полісутнісних різницево-багатовимірних створювальних сил людських особистостей. Тому не можна не враховувати всієї складності цих процесів, виявляючи людиностворювальний потенціал освіти.

Досвід використання постнекласичної моделі потенціалу самореалізації особистості показав можливість осмислювати шляхи, форми і засоби поєднання творчої сутності людини, мислення, знання й освіти, знайти відповіді на питання: як навчити людину осмислювати, узгоджувати різноманітні соціокультурні практики, знімаючи їх агресивність і взаємовідторгнення, діяти в ситуації соціальної невизначеності та зростаючих ризиків, створюючи, таким чином, умови для особистісно-професійного самовдосконалення і самоздійснення особистості трансфесіонала. Саме тому для розуміння створювальних сил освіченої людини окремо слід зосередитися на феномені трансфесіоналізму і трансфесіонала, для яких знання і дослідницька діяльність мають особливе значення.

¹ Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.; Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.

Трансфессія – трансфесіоналізм – трансфесіонал

Питання про зв'язок освіти з «трансфессією» все частіше порушується в сучасних дослідженнях^{1,2,3,4,5,6} та ін. Відповідно, переосмислюється традиційна орієнтація освіти на підготовку фахівців-професіоналів. Аналіз наукових першоджерел показав, що трансфессія пов'язується з виходом за межі, послабленням прив'язки людини до певної професійної діяльності, до професійних традицій і норм. Йдеться про необхідність трансформації освітнього процесу, перехід від такого, що забезпечує отримання певної інформації (*pro-fero* – виносити) до такого, що формує її здатність усвідомлювати і переносити засвоєні знання, вміння і навички від однієї сфери життєдіяльності до іншої (*trans-fero* – переносити), при цьому розвивається здатність особистості адекватно застосувати інформаційні ресурси, підвищується її готовність до творчого самозмінювання відповідно до мінливих динамічних умов інформаційного суспільства і становлення сучасного інноваційного освітнього процесу⁷. Але в освітньому процесі лю-

¹ Галажинский Э. Слово – ректору. О трансфессии и трансдисциплинарности. В 2 ч. URL: http://www.tsu.ru/university/rector_page/o-transfessii-itransditsiplinarnosti-chast-2/

² Смирнов С. А. Содержательные (парадигмальные) аспекты высшего социальногуманитарного образования. URL: <v2.circleplus.ru/personalia/cocial/smirnov/about/paradygm.doc>

³ Змістові інновації у магістерській підготовці соціальних педагогів : монографія / за заг. ред.: А. А. Сбруєвої та О. М. Полякової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. 388 с.

⁴ Теорія та методика професійно-педагогічної підготовки освітянських кадрів: акмеологічні аспекти : монографія / керівн. авт. кол. Н. В. Гузій; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 516 с.

⁵ Кривцова Н. В., Салех О. М. Психологічний супровід самореалізації особистості в умовах медичного університету. *Актуальні проблеми транспортної медицини*. 2018. № 2 (52). С. 55-63. Krivtsova N. V., Salekh E. N. From the model to the technology of training of highly skilled medical specialists. *Journal of Education, Health and Sport*. 2018. Vol. 8, no. 4. P. 519-529.

⁶ Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.; Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.

⁷ Кривцова Н. В., Доннікова І. А. Трансфесіонал як суб'єкт інноваційної освіти: психологічний аспект. *Людина як цілісність: філософсько-методологічні,*

дина не тільки отримує знання та формує професійні вміння і навички – змінюється вся система взаємозв'язків людини зі світом. Тому в контексті проблеми створювального знання трансфесіоналізм слід розглядати як необхідну якість сучасної людини в цілому, що характеризує її здатність узгоджувати різноманітні соціокультурні практики через їх багатовимірне сприйняття і критичне мислення¹.

Якщо брати до уваги динаміку знання, мислення, людини й освіти, треба виявляти ознаки і межі їх організації/дезорганізації, прагнути синергійного ефекту творчого поєднання цих складових людського життя та народження нової цілісності – «освіченої людини»². Саме в цьому синергійному ефекті ендо-екзо-каузальний зв'язок (Е. Морен) перетворюється на авто-екзо-каузальну єдність освіченої людини зі Всесвітом на різних рівнях (природньому, соціальному, культурному та при організації власного життя в цілому), які являють собою різново-каузальні автопоетичні полісутнісні цілісності.

При цьому важливо усвідомлювати, що результатом навчання може стати як конструктивна трансформація особистості трансфесіонала, її професійно-особистісне самовдосконалення, так і деструкція й дезадаптація. На цій підставі до якостей трансфесіонала слід додати вміння адекватно реагувати на мінливі життєві ситуації, змінюючи стратегії самореалізації (нібито перемикаючи «режими» поведінки), підтримувати і встановлювати нові зв'язки зі світом, проявляти творчі здібності, зберігати автентичність власного життя і не втрачати здатність до самотрансценденції³. Причому за результатами численних до-

соматичні та суспільно-психологічні аспекти здоров'я : збірник матеріалів Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Одеса, 21 червня 2018 р.). URL: http://onmedu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/06/Krivcova_Donnikova.pdf

¹ Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.; Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.

² Кривцова Н. В. Створююча та створювальна сила освіченої людини. *Створювальне знання: теоретико-методологічні та практичні аспекти* / матеріали 2-го круглого столу «Створювальне знання: гуманізм, інновація, самоосвіта» (14 червня 2019 р.) / під ред. Доннікової І. А. Одеса : НУ «ОМА», 2019. С. 24.

³ Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.; Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.

сліджень нами було встановлено, що узгодженість кумулятивно-дисипативних процесів, у тому числі самоактуалізації-самотрансценденції особистості, стає джерелом психологічного резерву варіативності її самоздійснення, де на продуктивність нормотворчої самореалізації особистості трансфесіонала впливає її прагнення зрозуміти складність світу, синергічність і прийняття власної природи як складної цілісності, здатної до авто-еко-організації та самогармонізації, самотрансценденції й сизигії зі Всесвітом¹.

Виявляється, що трансфесіонал – це, з одного боку, свого роду «творчий маргінал», який у процесі навчання порушує дисциплінарні межі, засвоюючи і генеруючи нові знання, розширюючи межі життєвого світу, в тому числі власного; стає «кочівником» у професії, який в особистісному плані породжує певні труднощі соціалізації та необхідність вирішення питань екзистенціального характеру. З іншого – його постійне перебування у пограниччі визначає трансфесіонала як «людину-прикордонника», а з психологічної точки зору – як людину, що живе законами Буття, основу життєдіяльності якої складає етика мультиформної єдності зі Всесвітом, що підвищує її готовність до свідомої продуктивної інноваційно-дослідницької діяльності й творчого самозмінювання в складних умовах життя зі збереженням власної автентичності.

Отже, трансфесіонал являє собою особливу суб'єктність, що живе всередині розлому прикордоння, не перетинає і не долає кордонів, але сама уявляє динамічний кордон. Тож йдеться про особистість трансфесіонала як *психосінергетика, альфолога і теопрактика*², а важливими виявляються якості й здібності, котрі підтримують цілісність особистості дослідника інформаційних ресурсів, роблять людину стійкою до агресивних факторів соціального середовища, здатною зберігати свою «самість» в будь-яких умовах, зберігаючи водночас мультиформну єдність на різних рівнях інноваційно-дослідницької взаємодії зі Всесвітом³.

¹ Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.

² Там само. С. 179-180.

³ Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. 296 с.; Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.

Продовжуючи ідеї системологів У. Матурани та Ф. Варели про автопоєзис живих систем¹, ми визначаємо освічену людину як авто-поетичну систему-мережу, яка створює закони та джерела власного існування, виокремлюючи себе з оточуючого середовища за рахунок власної динаміки, водночас зберігає не тільки просторово-часову, а й енерго-інформаційну і структурно-функціональну об'єднаність зі світом як мультиформну єдність різницево-багатовимірних полісутнісних автопоетичних цілісностей певного рівня складності, проходячи фази витривалого самоздійснення та організованої дезорганізації². До того ж, запропонований Е. Мореном принцип рекурсивної петлі³ розкриває сутність необхідних трансформацій процесу регуляції в самоорганізацію і самотворіння в загальному полі авто-еко-організації, в якому результат життєдіяльності людини стає причиною її активності за принципом зворотного зв'язку.

Тобто система освіти й середовище продовжують існувати як єдине ціле та дійсно створюють граничні умови мультиформного об'єднання особистості трансфесіонала із Всесвітом на різних рівнях: природному, соціальному, культурному, а також при організації власного життя в цілому. Саме тому освічена людина може бути представлена як складна динамічна полісутнісна різницево-багатовимірна мультиформна єдність із Всесвітом⁴, синергійний ефект їх сходження і мульти-формного об'єднання в антропокультурному вимірі буття.

У зв'язку з цим актуалізується створення мульти-, між- і трансдисциплінарного освітнього простору, в якому людина набуває не тільки знань, але й умінь поєднувати знання і власне життя. Отже, створювальність освіти слід розуміти і як поєднання теорії й практики людського життя. Тому ставлячи за мету освіти підготовку трансфесіоналів необхідно орієнтуватися не тільки на їх інноваційні якості, а й на тео-практичність.

¹ Матурана У. Древо познання. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 224 с.

² Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2018. С. 51.

³ Морен Э. Метод. Природа Природы. М.: «Канон+» РОИИ «Реабилитация», 2013. С. 17.

⁴ Кривцова Н. В. Створююча та створювальна сила освіченої людини. *Створювальне знання: теоретико-методологічні та практичні аспекти* : матеріали 2-го круглого столу «Створювальне знання: гуманізм, інновація, самоосвіта» (14 червня 2019 р.)/ під ред. Доннікової І. А. Одеса: НУ «ОМА», 2019. С. 21-26.

Місія викладача в людяномірній освіті

Виступаючи 9 листопада 1930 року з лекцією про реформу вищої освіти перед студентами Мадридського університету, Х. Ортега-і-Гассет розпочав її з того, що прийшов до них з великим натхненням, але без особливої віри. Минуло вже двадцять п'ять років з того часу, як він написав свої перші статті про реформу університету, і хоча сучасний університет вже далеко не той, яким був раніше, але і не такий, яким повинен і може стати¹. На жаль, обговорюючи проблеми освіти майже через сто років після виступу Х. Ортегі-і-Гассета, ми порушимо ті ж самі питання – про місію університету: для чого тут і зараз існує й повинен існувати університет, як уникнути копіювання, наслідування чужого досвіду (як шукати «за кордоном відомості, а не зразки»), як не відмовитися від створювального зусилля після зіткнення з проблемою². Важко не погодитись з філософом у тому, що найближче велике завдання освіти – із розсіяних осколків – *dissecta membra* – на ново зібрати людину³.

Але розмірковуючи про місію університету на початку XXI століття, слід порушити ще одне важливе питання – про місію викладача – людини, без якої університет залишається лише «закладом вищої освіти», але не є осередком освіти й освіченості. У зв'язку з цим доречно згадати слова ще одного філософа і педагога, представника російського неокантіанства та учня Г. Ріккєрта – С. Гессена: «Освіта є не що інше, як культура індивіда»⁴. І додати – зразком, носієм, творцем і транслятором якої є викладач.

Традиційно університет розглядався як осередок освіти і науки, в якому навчання і дослідження співпадають. Викладач – це не лектор і не оратор, а вчений, професор, для якого важливою є здатність «... мислити під час промови, відкривати на лекції нові докази і відтінки думки, що їм розвивається. Тому зовнішня шорсткість мови, оскільки вона є виразом боріння думки зі словом, становить часто справжню красу наукової мови»⁵. Метою викладача, за думкою С. Гессена, є роз-

¹ Ортега-и-Гассет Х. Миссия университета. Мн.: БГУ, 2005. С. 16-17.

² Там само. С. 25-26, 28.

³ Там само. С. 36-37.

⁴ Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. М.: ШколаПресс, 1995. С. 35.

⁵ Там само. С. 311.

ширення власною науковою роботою області пізнаного, залучання студента до дослідницької роботи як вченого-початківця. Університет у такому розумінні є «викладання через дослідження, що здійснюється на очах учнів»¹.

Ця місія викладача в сучасному університеті зберігається, але, на нашу думку, не є вичерпною. Сучасний викладач перестає бути вчителем і вченим у традиційному розумінні. Він постає перед учнями як людина, яка шукає сенс, сумнівається, дискутує сама з собою, – тобто не вчить, а демонструє студентам, як він думає, як працює «мислення зв'язування», народжується думка. Викладач є інтелектуалом-дослідником, для якого входження в аудиторію – лише один із аспектів його життєдіяльності.

Роль викладача – це роль посередника між різними якісними рівнями інтелектуальної культури. Як професіонал він відбирає, структурує, адаптує наукову інформацію під студентську аудиторію, зберігаючи при цьому весь спектр суперечливих шкіл думки. Викладач – це гід-провідник, який допомагає само- і взаємонавчанню². Але як дослідник він не може не вчитися сам, працюючи з інформацією і генеруючи власні наукові ідеї. Як педагог він не може не вчити інших тому, як працювати з інформацією. Нарешті, як трансфесіонал він не може не змінюватися сам і не сприяти змінам навколо себе. Тобто, сприяючи становленню освіченої людини, викладач повинен сам бути нею.

Ще п'ятнадцять років тому В. Г. Табачковський зазначав, що в сучасній освіті відбувається «небачене зростання значущості особистісної неповторності вчителя», оскільки «тільки ця неповторність може викликати до життя неповторність нащадків»³. Викладач уособлює в широкому сенсі комунікацію між людьми, він здатний виробляти все більш вишукані форми такої комунікації або, навпаки, приглушувати, придушувати їх. Він є представником типу соціуму, типу культури, світу дорослих, людства, світу в цілому для кожного, хто постає в ролі учня⁴.

¹ Там само. С. 310.

² von Weizsäcker E., Wijkman A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springer. 2018. С. 197-198.

³ Табачковський В. Г. Полісутьнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності». К.: Видавець ПАРАПАН, 2005. С. 408.

⁴ Там само. С. 411.

Освічена людина, становленню якої покликана сприяти сучасна освіта, – це результат співтворчості і співпраці викладача і студента, вчителя і учня. Це спосіб со-дії, *мульти-формного об'єднання і ко-еволюції складних багатовимірних полісуптнісних автопоетичних цілісностей*, в якому спільно (викладачами і студентами) відпрацьовуються їх *hard skills* і *soft skills* у мультиформній єдності. У зв'язку з цим дозволимо собі не погодитися із студентоцентризованим навчанням, на яке орієнтується вітчизняна освіта. На наш погляд, ця стратегія нівелює роль викладача як *людини-творця*, на яку покладено особливу місію, робить кваліфіковану освічену людину лише засобом освіти, а не метою^{1,2}. До того ж ігнорується необхідність враховування *синергійного ефекту «сходження»* різних вимірів *енерго-інформаційного простору-часу життя* викладача і молодої людини, яка навчається, узгодженості кумулятивно-дисипативних процесів самоактуалізації-самотрансценденції, освіти-самоосвіти через осутнення і самогармонізацію створювальних сил освіченої людини зі Всесвітом як мультиформної єдності, зокрема з освітньою сферою³. Тому на наше глибоке переконання, надання освіти інноваційного змісту, створення умов для самопізнання і самореалізації особистості дослідника інформаційних ресурсів неможливе, якщо зростання створювальних сил створюваль-

¹ Кривцова Н. В., Салех О. М. Психологічний супровід самореалізації особистості в умовах медичного університету. *Актуальні проблеми транспортної медицини*. 2018. № 2 (52). С. 55-63; Krivtsova N. V., Salekh E. N. From the model to the technology of training of highly skilled medical specialists. *Journal of Education, Health and Sport*. 2018. Vol. 8, no. 4. P. 519-529.

² Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Одеса, 2018. 296 с.; Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.

³ Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.; Кривцова Н. В., Салех О. М. Психологічний супровід самореалізації особистості в умовах медичного університету. *Актуальні проблеми транспортної медицини*. 2018. № 2 (52). С. 55-63; Krivtsova N. V., Salekh E. N. From the model to the technology of training of highly skilled medical specialists. *Journal of Education, Health and Sport*. 2018. Vol. 8, no. 4. P. 519-529; Кривцова Н. В. Постнеклассическая модель потенциала самореализации личности и ее возможности в прогнозировании профессиональных деструкций. *Journal Psychology and Special Education "Ion Creangă". State Pedagogical University. Psychology Special Pedagogy Social Work*. Chişinău, 2019. Volume 56, Issue 3. С. 54-64. URL: http://psihologie.upsc.md/wp-content/uploads/2019/10/revista-3_56_full-compressed.pdf#page=57

ного знання освіченої людини та покращення самопочуття викладача саме як *людини-творця* не є метою освіти, такою ж важливою, як і можливість самоздійснення студента як конкурентноспроможного фахівця. Освічена людина, становленню якої покликана сприяти сучасна освіта, – це результат співтворчості та співпраці викладача і студента, вчителя і учня. Ми поділяємо думку І. В. Степаненко про те, що «...людський вимір є наскрізним для освіти і як діяльності, і як процесу, і як системи. Визначена ідея людини, навіть якщо вона чітко не усвідомлюється і не артикулюється, покладається в основу організації освітнього процесу, а тим більше освітньої діяльності, від самого початку і до самого їх завершення»¹.

Сучасний університет зберігає елемент учительства і учнівства, але в новій формі – науково-освітнього міні-співтовариства, що виникає в навчальній аудиторії, в якому кожен бере на себе відповідальність за власне навчання. В сучасному університеті вчительство має стати наставництвом, учнівство – самоосвітою. Наставництво – це більше, ніж форма навчання. Це спосіб взаємодії, в якому спільно (викладачами і студентами) відпрацьовуються їх *hard skills* і *soft skills*. Навчити мислити, пробудити мислення, яке відповідає рівню складності сучасного світу, може той, хто сам мислить творчо і складно².

Не менш важливою складовою сучасної освіти є мульти-, між- і трансдисциплінарний контенти, які, до речі, й створюються викладачами, і через які молода людина отримує доступ до різних видів і форм репрезентації знання. Врахування взаємовпливів цих контентів у освітньому процесі є необхідним і найбільш проблемним. Якщо викладачі певною мірою розуміють і можуть розкрити студентам міждисциплінарні зв'язки, то з трансдисциплінарністю справа виглядає складнішою. Трансдисциплінарність означає наближення не лише різних галузей знання, але й наукових напрямів, стирання жорстких кордонів між фундаментальними та прикладними дослідженнями,

¹ Культурно-гуманітарні стратегії розвитку університетської освіти в умовах динамічних суспільних трансформацій : монографія / Л. С. Горбунова, М. А. Дебич, В. В. Зінченко та ін. / за ред. І. В. Степаненко. К.: ІВО НАПН України, 2018. С. 21.

² Донникова И. А. Научно-образовательные сообщества как форма интеллектуальной культуры. *Культура украинских философских сообществ: ситуация трансформации* : кол. моногр. / ред. кол. Л. Н. Богатая, И. В. Голубович, К. В. Райхерт; отв. ред. Л. Н. Богатая. Одесса, 2019. С. 171-172.

природознавством і соціально-гуманітарним знанням, нарешті – між наукою та життєво-практичною сферою. Важливою особливістю трансдисциплінарності є установка на досягнення цілісного бачення предмета дослідження, на збереження багатоаспектності та багатовимірності його розуміння¹. Для розуміння і встановлення трансдисциплінарних зв'язків викладач повинен стати дослідником.

Ми вважаємо, що можливості й перспективи реалізації трансдисциплінарних підходів у освіті розкриваються у вирішенні двоєдиного завдання: з одного боку, у пошуку найбільш ефективних форм і способів їх втілення, які б відповідали викликам часу, з іншого – забезпечували б становлення особистості-трансфесіонала². Зауважимо при цьому, що йдеться про особистість як учня, так і викладача.

Саме викладач працює над структурою та змістом навчальних курсів, формами й способами репрезентації знань, що активізують складне мислення. Він несе відповідальність за організацію знання в системі освіти, виступає в ролі медіатора, який трансформує наукове знання в доступні й зрозумілі для учнів культурні форми. Як суб'єкт культури, він прищеплює шанобливе ставлення до альтернативних точок зору в науці, культурних відмінностей, необхідне для творчого мислення та створювальної діяльності³.

Сьогодні стає зрозумілим, що в культуровимірній і людиностворювальній освіті на викладача покладаються подвійні зобов'язання, адже він діє в системі цінностей і норм наукового пізнання, а також у системі цінностей і норм тієї організації, яка створена для вирішення конкретного завдання⁴. Отже, створювальність знання передбачає персоніфіковану позицію педагога-дослідника як представника і носія певної культури – національної, індивідуальної, культури мислення,

¹ Хартия трансдисциплинарности. URL: <http://anoitt.ru/index4.php>.

² Доннікова І.А., Кривцова Н.В. *Створювальне знання в мультидисциплінарному освітньому контексті*. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2019. Випуск 26. С. 37.

³ Доннікова І.А., Кривцова Н.В. *Створювальне знання в мультидисциплінарному освітньому контексті*. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2019. Випуск 26. С. 35.

⁴ Киященко Л. Дисциплинарная организация научного знания в перспективе этоса постнеклассической науки. *Культурный контекст социальной самоорганизации* : збірник наукових праць. Київ : Київський університет, 2006. С. 180-181.

педагогічної культури. Життєвий світ вченого збагачується професійними знаннями, а наука стає справою «розуму, душі і рук людських»¹.

Актуалізація в освіті людських якостей викладача потребує від нього психологічної компетентності задля здійснення педагогічно-психологічного супроводу навчального процесу. Заміна вчительства на наставництво, в основі якого лежить «обмін» людськими індивідуальностями, є головним завданням *гуманітарних освітніх практик*, які ми розуміємо як створення умов для становлення й особистісної самореалізації всіх учасників освітнього процесу. Тому особливого значення набувають філософсько-психологічні освітні практики, покликані перетворити процес навчання на творчу комунікацію, в котрій кожен із учасників навчається сам і створює середовище для навчання інших, відкриває для себе власний потенціал і створювальні сили, сприяє самовідкриттю інших².

Це стає можливим за умови врахування індивідуальних особливостей всіх учасників навчального процесу, підбору відповідного методологічного і методичного інструментарію для надання навчання індивідуально-особистісного характеру, що своєю чергою передбачає його психологічне оснащення³. Так, в якості методичного інструментарію підвищення якості освітнього процесу НУ «Одеська морська академія» було обрано SMART-моделі освітнього коучингу і педменеджменту (Н. Кривцова). Детальніше досвід використання цього ін-

¹ Там само. С. 181.

² Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації : монографія. Харків : Факт, 2019. 404 с.; Кривцова Н. В., Салех О. М. Психологічний супровід самореалізації особистості в умовах медичного університету. *Актуальні проблеми транспортної медицини*. 2018. № 2 (52). С. 55-63; Krivtsova N. V., Salekh E. N. From the model to the technology of training of highly skilled medical specialists. *Journal of Education, Health and Sport*. 2018. Vol. 8, no. 4. P. 519-529; Кривцова Н. В., И. В. Брынза. Постнеклассическая модель потенциала самореализации личности и ее возможности в прогнозировании профессиональных деструкций *Journal Psychology and Special Education «Ion Creangă»*. State Pedagogical University. Psychology Special Pedagogy Social Work. Chişinău, 2019. Volume 56, Issue 3. С. 54–64. URL: http://psihologie.upsc.md/wp-content/uploads/2019/10/revista-3_56_full-compressed.pdf#page=57

³ Donnikova I.A., Kryvtsova N.V. Creative potential of philosophical and psychological educational practices. *Imperatives of civil society development in promoting national competitiveness: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference*. Volume II, December 13–14, 2018. Batumi, Georgia: Publishing House “Kalmosani”, 2018, p. 308.

струментарію представлено в розділі «Інноваційні освітні технології» та в «Додатку 2».

Завершуючи наші роздуми, слід зазначити, що гуманітарні освітні практики охоплюють не лише гуманітарні дисципліни. Ідея створювального знання і створювальних сил освіченої людини може і має бути реалізована в різних дисциплінах, не обов'язково тільки гуманітарного циклу. Зміст фізики, хімії, математики або технічних наук може стати не менш людиностворювальним, ніж зміст філософії або історії (і навпаки, гуманітарні дисципліни у процесі викладання, на жаль, можуть втрачати свій людиностворювальний зміст). Таким чином, йдеться про зміну всього освітнього контенту і, отже, про затребуваність нової генерації освітян.